

A
HERMAN
OTTÓ
MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

LVIII–LIX. (2019–2020)





ANNALES
MUSEI
DE HERMAN
OTTÓ
NOMINATI
2019–2020

ANNALES MUSEI DE HERMAN OTTÓ NOMINATI

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
LVIII–LIX.

MISKOLC
2020

Jahrbuch des Herman Ottó Museums, Miskolc (Ungarn)
Yearbook of the Herman Ottó Museum, Miskolc (Hungary)
Les Annales du Musée Herman Ottó, Miskolc (Hongrie)

Főszerkesztő:
SZOLYÁK PÉTER

Szerkesztette:
TÓTH ARNOLD

A szerkesztésben közreműködött:
BÉKÉSI GÁBOR–JAKAB MÁTYÁS ANDRÁS

Technikai szerkesztő:
TÍMÁR TAMÁS

ISSN 0544–4225

Borítóterv:
FEKETE RÓBERT, SZOLYÁK PÉTER

Lektorálta:
Dobrik István, P. Fischl Klára, Gödölle Mátyás, Gyulai Éva, Kuklay Antal, Kulcsár Gabriella,
Kunt Gergely, Raczky Pál, Tabajdi Gábor, Tringli István

Angol fordítás:
Dúró Tímea, Medve Csaba, Módis Péter, Tóth Arnold és a szerzők

Borítóképek (balról jobbra):

1. Ernst Gräser: Lottchen am Klavier. Kovács Sarolta zongoraművésznő portréja, 1910.
(Jeszenszky Géza tulajdona)

Ernst Gräser: Lottchen am Klavier. Portrait of Sarolta Kovács, pianist, 1910. (Property of Géza Jeszenszky)

2. A Numizmatikai Társulat által Leszih Andornak adományozott névre szóló emlékérem, 1961.
(Herman Ottó Múzeum, HOM HTD 84.48.56.)

*Commemorative medal awarded to Andor Leszih by the Society for Numismatics, 1961.
(Herman Ottó Museum, HOM HTD 84.48.56.)*

3. Egy parasztcsalád lakodalma: Haraszti István és M. Béres Mária házassági képe, Bódvavendégi, 1937. Veres József felvétele (Herman Ottó Múzeum, HOM Gynsz. 15/2012)
A Wedding of a Peasant Family: Marriage photo of István Haraszti and Mária M. Béres, Bódvavendégi, 1937. Photo by József Veres (Herman Ottó Museum, HOM Gynsz. 15/2012)

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjtemények Kollégiuma támogatta.



Kiadja a miskolci Herman Ottó Múzeum
Felelős kiadó: Dr. Szolyák Péter PhD, múzeumigazgató
A kötet megjelenését gondozta: TT Play Kft., Tímár Tamás, Debrecen

Nyomda és kötészet: Kapitális Nyomdaipari Kft., Debrecen
Felelős vezető: ifj. Kapusi József ügyvezető igazgató

TARTALOM

<i>Előszó</i>	9
JAKAB Mátyás András–SIMON László <i>Leszih Andor emlékezete</i>	11
RÉGÉSZET	
CSENGERI Piroska–P. FISCHL Klára–HAJDÚ Melinda– LÁTOS Tamás–PUSZTAI Tamás–TÓTH Krisztián <i>Mezőkeresztes–Lapos-halom újkőkori településének roncsolásmentes kutatása</i>	19
P. FISCHL Klára–KOÓS Judit–MENGYÁN Ákos–SOMOGYI Krisztina <i>Vatta–Testhalom – Részekből egész</i>	41
B. HELLEBRANDT Magdolna <i>A Gáva-kultúra föld- és vízivára Prügy–Tökföldön</i>	65
SZÖRÉNYI Gábor András–PUSZTAI Tamás et al. <i>Hét metszet a Hernád folyó völgyéből.</i> <i>Az M30-as Miskolc–Kassa autópálya építését megelőző régészeti feladatellátás és kutatás</i>	103
CSENGERI Piroska–KERTÉSZ Gabriella Nikoletta <i>A Herman Ottó Múzeum régészeti kutatásai 2015–2016-ban</i>	149
TÖRTÉNETTUDOMÁNY	
TIHÁNYIOVÁ, Monika <i>A gombaszögi pálos kolostor</i>	191
GYULAI Éva <i>Pulszky Terézia és Malwida von Meysenbug rajzai az angliai emigrációban</i> <i>(Ventnor és környéke, Wight sziget, 1855–1856)</i>	205
FÁBIÁN Máté <i>A vármegye vezére. Borbély–Maczky Emil főispáni szerepfelfogásának alakulása</i> <i>a két világháború között</i>	243
KIS József <i>A Virág-ügy. Konceptió eljárás a miskolci jobboldali szociáldemokraták ellen</i>	253

GÁL Máté	
„Lobkovitz László megyei főelőadó úr ellen panasszal fordulok Elnök úrhoz.”	
<i>Zavarok az Állami Egyháziügyi Hivatal vidéki működésében</i>	269
SURÁNYI Béla	
<i>Fejezetek a hazai állattenyésztés-politika történetéből (1867–1989)</i>	281
NÉPRAJZ	
BODNÁR Mónika	
<i>Üvegnegatívok Bódvavendégiből 3. Egy parasztcsalád lakodalma</i>	305
MŰVÉSZETTÖRTÉNET	
HAJDÚ Ildikó–KÁKÓCZKI András	
<i>Művészet, önkéntesség, múzeum.</i>	
<i>Fejezetek a képzőművészethez kapcsolódó civil szervezetek miskolci történetéből</i>	323
HAJDÚ Ildikó	
<i>Matyó asszony Miskolcon. Sóváry János szobrának története</i>	341
PIRINT Andrea	
<i>Arckép és önarckép. Dr. Nagy Róbert orvos-műgyűjtő portréja</i>	355
VÁMOSI Katalin	
<i>A tiszaujvárosi Patrona Hungariae Római Katolikus Templom építéstörténete</i>	371
KÖZLEMÉNYEK	
SZAKÁLL Sándor	
<i>Aragonit utáni opál átalakok a tarcali dácsit köfajtából</i>	389
HAZAG Ádám	
<i>Vésett pengéjű kardok a Herman Ottó Múzeum történeti fegyvergyűjteményében</i>	393
HIDEG Ágnes	
<i>Kovács Sarolta zongoraművésznő (1891–1979).</i>	
<i>Adatok Miskolczy-Simon Jánosné / Thurzó Nagy Lászlóné életútjához</i>	409
KURUCZ Ádám	
„Messze vagyok tőled rózsám, Aradon.”	
<i>Radeczky Lajos szakaszvezető katonakönyve</i>	419
PRÓKAI Margit	
<i>Mérföldkövek Miskolc közkönyvtárainak 140 éves történetében</i>	445
VIGA Gyula	
<i>Szabadfalvi József és a kézművesség kutatása</i>	453
Szerzői útmutató	461

TABLE OF CONTENTS

<i>Preface</i>	9
JAKAB, Mátyás András–SIMON, László <i>In memory of Andor Leszih</i>	11
ARCHAEOLOGY	
CSENGERI, Piroska–P. FISCHL, Klára–HAJDÚ, Melinda– LÁTOS, Tamás–PUSZTAI, Tamás–TÓTH, Krisztián <i>Non-destructive research of the Neolithic settlement at Mezőkeresztes–Lapos-halom</i>	19
P. FISCHL, Klára–KOÓS, Judit–MENGYÁN, Ákos–SOMOGYI, Krisztina <i>Vatta–Téshalom – Assembling the whole from its parts</i>	41
B. HELLEBRANDT, Magdolna <i>Hillfort and water fortress of the Gáva-culture at Prügy–Tökföld</i>	65
SZÖRÉNYI, Gábor András–PUSZTAI, Tamás et al. <i>Seven sections from the Hernád Valley. The archaeological research project prior to the construction of the M30 motorway between Miskolc–Kassa</i>	103
CSENGERI, Piroska–KERTÉSZ, Gabriella Nikoletta <i>Archaeological research at the Herman Ottó Museum in 2015–2016</i>	149
HISTORY	
TIHÁNYIOVÁ, Monika <i>The Pauline Monastery of Gombaszög</i>	191
GYULAI, Éva <i>The drawings of Terézia Pulszky and Malwida von Meysenbug made in emigration to England (Ventnor and surroundings, Isle of Wight, 1855–1856)</i>	205
FÁBIÁN, Máté <i>The leader of the county. The development of Emil Borbély-Maczky's conception of the role of count between the two World Wars</i>	243
KIS, József <i>The Virág-affair. Conceptual trial against the right-wing social democrats in Miskolc</i>	253

GÁL, Máté	
<i>"I complain to Mr. President against the county's Chief Executive László Lobkovitz."</i>	
<i>Disruptions in the regional operation of the State Ecclesiastical Office.....</i>	269
SURÁNYI, Béla	
<i>Chapters from the history of Hungarian animal husbandry policy (1867–1989)</i>	281

ETHNOGRAPHY

BODNÁR, Mónika	
<i>Glass negatives from Bódvavendégi, Part 3. A wedding of a peasant family.....</i>	305

ART HISTORY

HAJDÚ, Ildikó–KÁKÓCZKI, András	
<i>Art, volunteering, museum. Chapters from the history of non-governmental organizations</i>	
<i>related to the fine arts in Miskolc</i>	323
HAJDÚ, Ildikó	
<i>"Matyó" mother in Miskolc. The story of the sculpture by János Sóváry</i>	341
PIRINT, Andrea	
<i>Portrait and self-portrait. Portrait of doctor-art collector dr. Róbert Nagy</i>	355
VÁMOSI, Katalin	
<i>The history of the construction of the Roman Catholic Church Patrona Hungariae in Tiszaújváros</i>	371

PROCEEDINGS

SZAKÁLL, Sándor	
<i>Opal pseudomorphs after Aragonite from the Tarcál Dacite quarry.....</i>	389
HAZAG, Ádám	
<i>Swords with engraved blades in the historical weapon collection of the Herman Ottó Museum.....</i>	393
HIDEG, Ágnes	
<i>Sarolta Kovács, pianist (1891–1979).</i>	
<i>Information on the life of the spouse of János Miskolczy-Simon / László Thurzó Nagy.....</i>	409
KURUCZ, Ádám	
<i>"I am far from you my rose, in Arad." Manuscript military book of Lajos Radecky</i>	419
PRÓKAI, Margit	
<i>Milestones in the history of public libraries of Miskolc</i>	445
VIGA, Gyula	
<i>József Szabadfalvi and the research of handicrafts</i>	453
<i>Author's guide.....</i>	461

FEJEZETEK A HAZAI ÁLLATTENYÉSZTÉS-POLITIKA TÖRTÉNETÉBŐL (1867–1989)

Surányi Béla

agrártörténész, Debrecen

Absztrakt: Összeállításunkban az állattenyésztés-politika néhány fejezetét tekintjük át, a kiegyezéstől a rendszerváltásig tartó mintegy 120 éves időszakban. Bemutatjuk a bécsi udvar kezdeti szerepvállalását a területen, majd a reformkor és a kiegyezés időszakának hazai kezdeményezéseit. Miután a 19. század utolsó harmadának búzaválsága az állattenyésztés fejlesztésére ösztökélte a gazdatársadalmat, nagyobb mértékűvé vált az állam szerepvállalása a mezőgazdaságban: a 20. század szinte már kizárólag ennek a jegyében telt el. Számos tévút és nehézség után az 1960-as évek második felében megszületett az ún. magyar modell, amely sikeres pályára terelte az ország mezőgazdaságát, és közel két évtizedig a világ élvonalában tartotta azt. Külön is kitérünk Konkoly-Thege Sándor (1888–1969) munkásságára, aki a hazai állattenyésztés-politika megteremtője volt. Ez az önálló tudományterület – mely az elsők között Magyarországon került be a felsőoktatás tananyagába – az állam és a gazdálkodók „kettőségére” épült, arra törekedve, hogy az érdekeket összehangolja.

Kulcsszavak: gazdaságtörténet, agrártörténet, mezőgazdaság, állattenyésztés, állami irányítás

A mezőgazdaság megszületése az emberiség történetét egy új pályára terelte. Az egyéni kezdeményezést a társadalom kialakulásával egyidejűleg a hatalom kiépülése kísérte, és már az ókori társadalmakban is föllelhető az állam bizonyos beavatkozása a mezőgazdasági termelés folyamatába. A folyamamenti kultúrákban – Mezopotámia, Egyiptom, stb. – a termés felhalmozása, sőt elosztása a korabeli hatalom feladatai közé tartozott, de a központi „akarat” érvényesült a gazdálkodás feltételeinek biztosításában is. A mai értelemben vett mezőgazdasági politika az ágazat „harmadik forradalmában” kezdett kiteljesedni. Ez a folyamat az ún. új mezőgazdaság megszületésével kapta meg bizonyos mértékben mai tartalmát. Nyugat-Európa – elsősorban Németalföld, majd Anglia – játszott ebben jelentős szerepet, amikor a nagy földrajzi felfedezések után a világ gazdasági súlypontja a Földközi-tenger medencéjéből áthelyeződött a nyugat-atlanti térségbe. Az állami beavatkozás ebben a régióban a 18–19. század fordulójától már számottevő volt, de természetesen „végleges formáját” majd csak a 19. század utolsó harmadától nyerte el (SURÁNYI 2015, 421–426). A mezőgazdaság történetének ebben a szakaszában az agrárium már alkalmas volt a tömegtermelésre, sőt az 1870-es években az ágazatot Európában már válság is sújtotta, amelynek kiváltó oka az olcsó és nagy mennyiségű tengerentúli, valamint orosz búza megjelenése

volt. Az olcsóság és a túltermelés – főleg ez utóbbi – 1929–1933 között már az egész világra kiterjedő válságot idézett elő, amely a gazdasági élet minden szektorát hátrányos helyzetbe hozta. Világossá vált, hogy a piac önmagában nem nyújt elegendő biztosítékot a jövőre nézve. Mindez azt jelentette, hogy az államnak szerepet kellett vállalni a gazdasági élet irányításában, így esetünkben a mezőgazdaság terén is, úgy a növénytermesztésben, mint az állattenyésztésben, továbbá az agrárium egyéb területein is. Az állami beavatkozás kiteljesedése egy fél évszázad alatt meghatározó tényezővé vált.

A demográfiai robbanás felgyorsulása újabb kihívást jelentett, jelent a mai kor emberének, ami szintén állami megoldást igényel. A világ 8 milliárdnyi emberének az élelmezését kell megoldani úgy, hogy egyúttal egyre kisebb a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó népesség aránya. Ugyanakkor ezt ellensúlyozza a technikai és technológiai háttér fejlettsége, valamint a termelés biológiai alapja. Természetesen a világ népességének élelmezésében eltérő természeti, társadalmi, gazdasági és politikai tényezők játszanak közre, de ezek számbavétele már túlmutat jelen tanulmány mondanivalóján.

A hazai agrárpolitikai múlt áttekintése azért fontos, mert számos tanulsággal szolgál, amelyből nemcsak a jelen, hanem a jövő is tud meríteni, szem előtt

tartva, hogy a ráció – az ésszerűség – legyen a gazdálkodás vezérelve, ne a pillanatnyi ideológiai, politikai előny.

Az agrárpolitika nem veszített időszerűségéből: „*Úgy vélem – nem először hangoztatva –, hogy vissza kell állítani régi jogaiba a tudományként művelt agrárpolitikát, az agrárpolitikai elméletet, mint az agrárökonómia, valamint az agrárszociológia ikertestvérét. Amely tantárgyat (...) olyan tanárok, akadémikusok oktatták és kutatták hazánkban, mint Bernát István, Czettler Jenő, Nagy Imre, Erdei Ferenc, illetve (...) Domanowszky Sándor, Ihring Károly, Kerék Mihály, Szabó István (...), Lázár Vilmos és Andorka Rudolf*” (ROMÁNY 2002, 665), valamint jelen összeállításunk egyik főszereplője, *Konkoly-Thege* Sándor, aki szinte a világon elsőként rakta le az állattenyésztés-politika alapjait. A folyamatosság helyreállítása a hazai szakmai berkekben, a magyar közgondolkodásban, ezen a téren is elengedhetetlen. *Kosáry Domokos* szavaival: „*A múltat vállalni emberséggel, felnőtt nemzetként, szorongás és öncsonkítás nélkül*” (ROMÁNY 2002, 665).

Az agrárpolitika rangját és a gazdasági életben betöltött szerepét jelzik a 20. század utolsó harmadában a magyar mezőgazdasági termelés európai, sőt világszínvonalú eredményei. A hasznos agrárpolitikának hazai gyökerei visszanyúlnak *Darányi Ignác* miniszterségének idejére, aki kiépítette a hazai mezőgazdasági kutatóhálózatot, lerakta a mezőgazdasági szakképzés alapjait. Említésre méltó még a *rutén* és a *székely* akció elindítása, amelyek az ottani állattenyésztés (havasi tejgazdaságok) fellendítését célozták (BALATON 2004, 502). Mindként vállalkozás újdonságnak számított a hazai agrárpolitikában. A rutén akció szellemi patrónusa *Firczák Gyula* munkácsi görögkatolikus püspök volt, az akció megszervezése az állam részéről *Darányi Ignác*hoz kötődött, s végrehajtója az ír származású *Egán Ede* volt, aki miniszteri biztosként működött Kárpátalján. Legelőjavítás, tenyészállat behozatal, stb. szerepelt a tervben, de *Egán Ede* halálával – 1901-ben merénylet áldozatául esett – a munka gyakorlatilag befejezetlen maradt. A Székelyföldön elindított állami kezdeményezéssel – 1902-ben vette kezdetét – a Földművelésügyi Minisztérium a székelyek általános helyzetét kívánta javítani, amelyet társadalmi szükség diktált. *Darányi Ignác* támogatta a tusnádi székely kongresszus határozatát. A székely akció 1908-tól a Felvidék és Erdély, majd 1913-tól a Bánát bevonásával bővült. A vezérelvnek a legelőgazdálkodásban rejlő lehetőségek kiaknázását tekintették, és az erre ráépülő állattenyésztést. A vesztes háború utáni helyzet azonban

elsodorta a későn érkező kezdeményezést (BALATON 2004, 502; SURÁNYI 2012, 74–76).

A vereséggel végződő első világháború – a nagy háború – után az ország széthullott, az új magyar állam nem hozott átütő erejű reformokat, így pl. konzerválódott az elmaradott magyar földbirtokszerkezet, amely Európa fejlett régióihoz hasonlítva, a múltat képviselte. Ennek következményei közé tartozott az 1945-ben meghirdetett földosztásból eredő ideiglenes szimpátia a szovjet kommunizmus iránt.

Ami azonban sokkal lényegesebb lett volna, az nem volt más, mint a paraszti gazdálkodás modernizációja. Ezt a kommunisták a kollektivizálással helyettesítették, amely társadalmi feszültségek forrása lett. Az 1956-ot követő konszolidáció – a hatalom félelme egy újabb forradalomtól – segítette az ún. *magyar modell* megszületését, amelynek révén a *háztáji gazdálkodás* a szövetkezet integrált részévé vált. A Kádár-rendszer a hazai mezőgazdaságot kitörési pontnak tekintette, mely a *nyugati világ* felé a kapcsolatot jelentette, kiváltképpen 1968 után, az új gazdasági mechanizmus bevezetésével. A ráció felülkerekedése – a szovjet katonai hatalom keretein belül – a mezőgazdasági termelés látványos fejlődését eredményezte. Az ún. szocialista nagyüzemek megszilárdulásával a jól gépesíthető búza- és kukoricatermesztés több évtizedes stagnálás után figyelemre méltó hozamnövekedést mutatott. Az állattenyésztés terén fontos szerepet játszó kukorica-ágazatban az ország felkerült a világranglistára a hibridizáció térhódításával, hiszen Európa első beltenyésztéses kukorica-hibridje (Mv-5) Martonvásáron született meg *Pap Endre* vezetésével, akinek munkásságát később az angol-szász világ kamatoztatta. A kukorica-hibridizációba történő hazai bekapcsolódás a magyar állattenyésztés évszázados takarmányozási gondjait orvosolta. A korabeli agrárpolitika, ezen belül az állattenyésztés-politika a korabeli ideológia és politika zárt rendszerének „kiskapuját” jelentette az ország számára.

Az is közismert (ROMÁNY 2002, 668), hogy az 1945 utáni évtizedek nem a töretlen fejlődés időszakát takarják a hazai mezőgazdaság történetében. Gondoljunk az 1950-es évek erőszakos kolhozosítására, a beszolgáltatás gazdasági következményeire. De nem jelentenek kivételt a rendszerváltó évek nehézségei sem, amelyeknek mélypontját 1993 jelentette. Az EU-hoz való csatlakozás – noha ez követendő és a jövő útja – eddig még nem hozta meg a kívánt eredményt. Tovább tart a „már nem, még nem” állapot, amely megoldásra vár, és ebben az államnak is jelentős szerepet kell vállalni.

Ne feledjük, hogy az 1960-as évek második felétől az 1970/80-as évtizedek beköszöntéig viszonylag sokszínű volt a magyar gazdaságpolitika, számos területen figyelt ránk a világ, a termelés színvonalától kezdve a szakemberképzésen át a tudományos kutatásig. Ezek hatékonyságát mi sem jelzi jobban, mint Kína esete, amely számos elemüket átvette, és napjaink gazdasági nagyhatalmává vált a mezőgazdaság terén is (ROMÁNY 2002, 669).

A magyar állattenyésztés helyzetével kapcsolatban Schmidt János akadémikus az alábbiakat állapította meg: „Előbb-utóbb valamelyik kormánynak rá kell döbbsennie, hogy azt az állattenyésztési politikát, ami az országot az utóbbi évtizedekben jellemezte, nem lehet folytatni, mert az állattenyésztés végzetesen el fog sorvadni (...). Együttal örömmel hallottuk a Magyar Állattenyésztők Szövetsége főtitkára által tartott tájékoztatót, hogy indul a sertésprogram, hátha ebből csakugyan lesz valami. (Napjainkig nincs tudomásunk róla.) A húszüzemek termékeinek alapanyaga is jórészt külföldről érkezik (...), a szarvasmarha tenyésztésünknek (...) 8-10 évre lesz szüksége ahhoz, hogy az igen nagymértékű állománycsökkenést legalább felerészben bepótolja, úgy, hogy közben a tehénállomány laktációs termelése lehetőleg ne csökkenjen” (MÁTÉ 2013, 140).

Míg az egypárti uralom idején a mezőgazdaság tartotta a kapcsolatot a világ fejlett részével, addig manapság mintha a hazai agrárpolitika befelé fordult volna. Akkoriban a FAO (Food and Agriculture Organization – ENSZ Élvelmezési és Mezőgazdasági Szervezet) nagymértékben igénybe vette a jól képzett magyar agrárszakemberek munkáját – akik a világ számos pontján tevékenykedtek –, ezzel is elismerve az ország mezőgazdasági termelésének a színvonalát. Már Darányi Ignác, sőt Erdei Ferenc is felismerte (ROMÁNY 2002, 671), hogy „nemzeti agrárpolitikát ott és akkor tudták kialakítani, ahol és amikor felismerték, hogy a történelmi folyamat mit követel, és a kor korlátai, valamint adottságai mellett mit lehet megvalósítani”. Újra fel kell fedezni azt, amit már tudtak a kolostorok, monostorok apátjai, a középkori céhmesterek vagy az elmúlt időszak rendszergazdái, miszerint meg kell ismerni mások munkáját, és mindenben együttműködni, amiben csak lehetséges. A szövetkezés (szövetkezet) napjainkban nem szívesen hallott kifejezés, pedig már modern korunk nagy agráregyénisége, Darányi Ignác is meghatározó szerepet tulajdonított neki, a *dán* példára hivatkozva. Ennek megvalósítását már a 19. század végén az OMGE (Országos Magyar Gazdasági Egyesület) is szorgalmazta, amely pedig tudvalevőleg a nagybirtok szervezete volt. A magyar

mezőgazdaság „virágkorában” a növénytermesztésnek és az állattenyésztésnek a nemzeti össztermékhez való megközelítőleg 50:50%-os hozzájárulását ildomos lenne újólág elérni, a 2010-es évtized elejének 66:34%-os arányához viszonyítva. Az ún. arányosítási óhaj már a 19. század közepén is jól ismert mottó volt a szakmai berkekben, hiszen a *Gazdasági Lapok* egyik szerkesztője, Korizmicz László a címloldal tetején ezzel a mondattal indította a lapot: „... hozzunk mezei gazdaságunkba helyes arányokat” (TURÁNYI 1958, 39), ami a szántóföldi növénytermesztés és az állattenyésztés arányosítását takarta.

Az agrárpolitika tartalmát illetően érdemes megemlíteni Czettler Jenő véleményét: „Tudományos szempontból (...) az agrárpolitika mindazon történelmi, természeti, közgazdasági, közhatalmi, szociális és részben kulturális tényezők rendszeres vizsgálata, amelyek együtthatása és irányítása a mezőgazdasági termelést a legsikeresebben alakíthatja oly célból, hogy az az emberiség kisebb vagy nagyobb tagozatainak megélhetését és történelmileg fejlődött agrárszükségleteit a természet által megszabott hatások között, a technika mindenkori állapota szerint minél hatályosabban kielégíthesse” (CZETTLER 1945, 69).

A MAGYAR ÁLLATTENYÉSZTÉS 1867–1989 KÖZÖTT

A kiegyezéstől a rendszerváltásig tartó időszak a magyar történelem eseményekben bővelkedő korszakát jelenti. Politikai, gazdasági változások, forradalmak és háborúk, diktatúrák szóltak bele a több, mint egy évszázad életébe. Ez tükröződött a mezőgazdaságban, ezen belül az állattenyésztésben is. A politikai, s vele együtt a tulajdonviszonyok többszöri változása megterhelte az állattenyésztés-politikát. Nem kis feladattal rótt a mindenkori kormányokra, amelyek sokszor helytelen, sőt rossz lépésekkel nehezítették meg az agrárágazat helyzetét. Az egyes korszakok történelmi elemzése az utókor részéről nagy aránytalanságokat mutat: nem csak a két világháború közötti évtizedek reális értékelése, hanem az 1945 utáni időszak hatalmi lépéseinek szakmai – ideológia- és politikamentes – megítélése is várat még magára. De nem kedvezőbb a helyzet a dualista évtizedek vizsgálatakor sem, ahol gyakori a történelmi Magyarország szerepének túlértékelése, amelynek az ezeréves múlt iránti nosztalgia adott alaphangot.

Összeállításunk sem vállalkozhat egy teljesen reális kép megrajzolására, mivel hiányzik az idő igazoló

vagy elítélő távlata. Különösen abban az esetben, ha – mint egyesek teszik – a múlt helytelen intézkedéseit, az idő rostáján áteső mozzanatait újra előtérbe állítjuk, és eredményként, sőt erényként igyekszünk a társadalommal elfogadtatni. Ennek elkerülése érdekében a rációt kell segítségül hívni, mert amikor az uralja a gazdálkodást is, kisebb az esélye annak, hogy a politika pillanatnyi hatása érvényesüljön.

A magyar állattartó kultúra viszonylag gazdag történeti összefoglalásokban, amelyek a 20. századig, sőt azon túllépve nyomon követik a fejlődést. (Lásd: GAÁL 1966; ÉBER 1961; PALÁDI-KOVÁCS 1993; FAZEKAS 1967; SURÁNYI 2008; SZÜCS 2017.)

Ha az állami beavatkozás szempontjából nézzük a magyar állattartás modernizációját, és ezt a *fajtaváltás* tükrében tekintjük át, elsősorban a *juh* és a *ló* jön számításba. Szerencsére a fajtaváltás tudatos tenyésztői munkával párosult. Míg a juh esetében a gazdasági érdek, a haszon reménye adott lendületet – gyapjúkonjunktúra uralta az európai piacot és ez a bécsi udvart központi beavatkozásra ösztönözte –, a lónál viszont a hadsereg igénye, a katonai érdek játszott szerepet (ménésbirtokok létesítése Bécs vezérletével). Széchenyi István szerepe ez utóbbi állatfajnál elévülhetetlen, noha ez a korabeli szakmai berkekben kevés figyelmet kapott. A hazai állattenyésztésben már jóval több figyelem kísérte a *szarvasmarhatartást*, noha az állam csak az 1870-es években, a mezőgazdasági válság (búzaválság) idején ébredt rá az ágazat korszerűsítésének kényszerére (fajta és takarmányozás), amelyhez társult az a tény, hogy a városiasodás következtében jelentősen bővült a piaci kereslet a tej és a tejtermékek iránt. A *sertés* terén mérvadó állami beavatkozásra a 20. század első harmadától került sor először, amely a húsertés hazai meghonosítását célozta a mangalica fajtaival szemben. Ez utóbbinál jóval kisebb arányú volt az állam szerepvállalása a *baromfiféleknél* – az említett ágazatoktól időben is elmaradva –, hiszen tartásuk színtere elsősorban a *paraszti gazdaságokban* volt (házkörüli tartás), amely kizárólag a *régi fajták* hasznosításával foglalkozott. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a magyar gazdatársadalom körében a későbbiek során is a korszerűsítés fogalma kizárólag a fajtaváltásra korlátozódott, míg a tartás egyéb feltételei elkerülték a kisgazdaságok figyelmét.

A *feudális gazdálkodásban* – a nyomásos határhazánál századai alatt – az állattartást illetően egy nagy ellentmondás rejtőzött. Noha a háziállatok álltak a gazdák érdeklődésének a homlokterében, mivel a jószágok testesítették meg a *vagyont* – így az állattállomány létszámának a növelése, illetve az igaerő

fenntartása jelentette az elsődleges célt –, de a határhazánál miatt a *legeltetés* mellett a művelésben lévő szántóföld tovább-hasznosítására csak a szemes gabonafélék betakarítása után nyílt lehetőség (tarló legeltetése, dús vetés megjáratása, stb.), azaz alapvetően az állat maga kereste meg a takarmányát, önellátásra szorítva. Szigorú *falu-törvények* írták elő – időpont, tartam szempontjából – a szántóterület másodlagos hasznosításának módozatait. Ez az évszázados gyakorlat hazánkban csak lassan, az ún. új mezőgazdaság terjedésével, főleg 1867 után változott meg. De innen datálható az a folyamat is, melynek következtében az 1890–1914 közötti időszak magyar mezőgazdaságának a fejlődése az állattenyésztés mennyiségi és minőségi javulásának az eredményeként könyvelhető el. Lényegében ezekben az évtizedekben tudatosult a gazdálkodók körében a szántóföldi növénytermesztés és az állattenyésztés szoros egymásrautaltsága, amely a *takarmánynövények* termesztésében öltött testet. Ez azonban időben és térben nagyon változatos képet mutatott, hiszen voltak nagybirtokok – pl. a cenki Széchenyi-birtok –, főleg a Dunántúlon, ahol ez a szemléletváltás már a 19. század elején érvényesült. 1867 után felgyorsult a hazai mezőgazdaság fejlődése, amelyben szerepet játszott az 1889-ben megszülető önálló Földművelésügyi Minisztérium, valamint Darányi Ignác két ciklusos minisztersége (1895–1903, 1906–1910). Agrárpolitikája a realitások talaján állt, de a birtokszerkezet általa fontosnak tartott átalakítása – a fejlett európai országokhoz képest hazánk a legelmaradottabbak közé tartozott – csak tervezet maradt a magyar agrártörténetben.

A Kárpát-medencében az állattartó állattenyésztés századai jórészt lezárultak a 18/19. század fordulójával, bár éles határt nem lehet húzni a kisebb-nagyobb tájegységek közé. Az új szakasz, az állattenyésztő állattartás kibontakozása is hasonló jegyeket visel, bár az előző korszakban a jobbágy-paraszti agrárium és a földesúri gazdálkodás szorosabb kapcsolatban állt (SURÁNYI é. n., 113–126, 130–141, 145–149). A Kárpát-medence állattartásában – mindkét időszakot tekintve – nagy hagyománya volt a *táji munkamegosztásnak*, amelynek gyökerei már a középkoran jól kitapinthatók. Mindez tovább élt, és csak 1920 után enyhészett el e nagyrégió *gazdasági egysége*, ami a *tájtermesztés* csorbulását idézte elő.

A korábbi időszakban a jobbágy-paraszti állattartásban eleinte nagy volt az ellenállás a külföldi fajták behozatalát illetően, ennek ellenére a tapasztalatra alapozott szelekció eredményeként ennél a gazdálkodási csoportnál is megjelentek a *tájfajták*. Mindez a

modernizáció felé haladva jó szolgálatot tett a házi-állatfajták sokféleségének a kialakulásában. A későbbi – 1848 utáni – paraszti réteg is élen járt ennek a változatosságnak a megteremtésében. Számos tájfajta megszületése a török korszak utáni *betelepülők* révén alakult ki, elsősorban a német gazdálkodók munkájával. Mindez a későbbiekben hozza meg gyümölcsét, amikor kinemesítik hazánkban a magasabb termelési szintet biztosító háziállat fajtákat. A *Kárpát-medence* etnikai képe visszatükröződik a gazdasági állatok fajtáinak területi megoszlásában is. Míg a *magyar szürke marha* az Alföld legelőinek a használatára volt, addig a Kárpátok havasi legelőit a vlachok (a későbbi románok) *juhtartása* hasznosította. Az erdélyi magyarok körében közkedveltségnek örvendett a galambtartás és a méhészkedés. Az Alföldön honosodott meg az újvilági eredetű *pulyka* a törökök révén, a hódoltsági területen. A takarmányozás formáját illetően a *legeltetési* állattartás klasszikus kora a Kárpát-medencében a 15. század második felétől a 18. század közepéig tartott. Ebben az időszakban alakult ki a *szürke marha* és a *racka* manapság ismert fajtája. Az Alföld szimbólumának tekintett szürke marha révén terjedt el a *legelőn* történő *marhabízlalás* és az ehhez kapcsolódó *tőzsérkedés*, mint vállalkozási forma, amelyhez kötődött a hajtó legények (*hajdúk*) népes csapata.

A magyar állattartó kultúrában a 18. századot az átmenet korának tekinthetjük. Noha a török kiűzése után a hazai állattartásban kezdett háttérbe szorulni a külterjes legeltetés, de az Alföldön még majdnem egy évszázadig élt tovább. Bár a magyar szürke marha őrizte vezető helyét, az *uradalmi tejelő teheneszetek* száma egyre bővült, legtöbbször *külföldi marhák* behozatalával. Az alföldi rónán már a 18. században egyre népszerűbbé vált a jobbágy-parasztok körében az ökröt felváltó *lótartás*, amely a bécsi udvar *tenyésztés-politikájának* tudható be. A sertésállományról a minőségi változást a fajtaváltás jelentette, amelyet a *mangalica-korszak* beköszöntö fémjelzett, mindehhez társult a kelta eredetű *alföldi zsírsertés* „támogatása”. A mangalica a 20. század közepéig uralta az ágazatot, összefüggésben a *kukoricatermesztés* terjedésével. Az 1950-es években, a történelmi parasztság kihalásával együtt ez a régi magyar háziállat, amely a paraszti gazdálkodáshoz kötődött, kiszorult az állattartásból. A 18/19. század fordulójától kibontakozó *gyapjúkonjunktúra* modernizálta a hazai juhtartást, egyúttal felrendítette azt, másrészt a bécsi udvar közreműködésével meghonosult hazánkban is a *merinó-fajta*.

A 18. században a hazai mezőgazdasági kultúrában még éltek a *rét-legelőgazdálkodás* korábbi

hagyományai, hasznosítási formái. A 19. századi *flyószabályozás* és *belvízrendezés* a szántóföldi művelésnek adott teret, és nagyban szűkítette a legeltetési állattartás mozgásterét. A magyar állattenyésztés fejlődésének a reformkorban tapasztalt lendülete ugyan 1848/49 vereségével megtört, de a fejlődést megállítani nem lehetett. Az 1867-et követő fél évszázad nagy teljesítményei között szerepelt, hogy leáldozott az üzemen kívüli *állattartás* gyakorlatának, amely a földműveléstől függetlenül szervezte termelését.

A 19. század második felétől beköszöntő évtizedek egy nagy ívű fejlődés, minőségi javulás korszakának tekinthetők. Ez annak volt köszönhető, hogy az ország egy európai közép-hatalom tagjaként létezett; bár ez, az előnyök mellett, legalább annyi hátrány is hordozott – utalván itt kizárólag a gazdasági életre. A *Monarchia* lényegében *Európa első közös piaca* volt. A modernizáció, az intenzívebb gazdálkodás az állattenyésztésben is jelentős eredményekkel járt. Növekedett az állatlétszám, javultak a termelés minőségi mutatói (1. ábra). A létszámadatok egyúttal utalnak az egyes állatfajok „megítélésére” is (SURÁNYI 2008, 214–230). Számosállatban kifejezve szembetűnőbb a szerkezeti átalakulás (2. ábra, egy számosállat = 500 kg-os állat vagy állatcsoport)

állatfaj	1870	1884	1911
1. szarvasmarha	4,490	4,879	6,184
2. ló	1,819	1,748	2,001
3. juh	13,207	10,594	7,697
4. sertés	3,573	4,803	6,416

1. ábra. Az állatlétszám alakulása, 1870–1911.
(mennyiség egység: 1000 db)

Fig. 1. Changes in the number of livestock, 1870–1911.
(1. Cattle, 2. Horse, 3. Sheep, 4. Swine, measure: 1000 pcs)

állatfaj	1870	1884	1911
1. szarvasmarha	53,8 %	56,5 %	60,3 %
2. ló	21,8 %	20,1 %	19,5 %
3. juh	15,8 %	12,2 %	7,5 %
4. sertés	8,6 %	11,2 %	12,7 %

2. ábra. Az egyes állatfajok arányának változása, 1870–1911.

Fig. 2. Changes in the rate of animal species, 1870–1911.
(1. Cattle, 2. Horse, 3. Sheep, 4. Swine)

Az intenzív tartásra és hasznosításra alkalmas állatfajok aránya növekedett, a külterjes tartásra megfelelőbb állatoké (ló, juh) pedig csökkent. Az üzemi

kategóriák szerinti megoszlás viszont jelzi, hogy melyik birtokkategóriára esik az állatállomány tartásának a súlypontja. Így a jelzett időszakban a legtöbb állatot – a juh kivételével, amely a nagybirtok állata volt – az 5–20 kat. hold nagyságú parasztgazdaságok tartották. A kisüzemek birtokolták az ország állatállományának (szarvasmarha, ló, sertés) mintegy 80%-át. Ugyanakkor a kisüzemek létszámfölényét a nagybirtok (uradalom) minőségi fölénye ellensúlyozta. Utóbbi a tejtermelésben, a hizlalásban jeleskedett. A baromfifélék közül a tyúk- és kacsafélék tartása a kisüzemekre, a lúdtartás viszont a nagybirtokra volt jellemző. A nagyállattartás tájfajtái tovább éltek, zömmel a paraszti gazdaságok révén.

A „béke éveiben” az állattenyésztés lendületét megtörte az 1906. évi törvény, amely az Alföld egyoldalú gabonatermesztését újból jövedelmezővé tette. Ettől az egy intézkedéstől eltekintve elmondható, hogy ezekben az évtizedekben – a 19. század utolsó harmadától kezdve – a korábbiakhoz képest az állam jóval nagyobb mértékben szolt bele az állatállomány mennyiségi növelésébe és minőségi javításába, vagyis ez a korszak az állattenyésztés-politika színre lépésének az időszaka volt.

A két világháború között nehéz időszak köszöntött be a hazai állattenyésztésre. A vesztes háború következményeiről már történt említés, amelyek politikailag, gazdaságilag és lelkileg is megviselték a magyar nemzetet. A mezőgazdaságnak, mint vezető ágazatnak nehéz volt újra talpra állni.

A határváltozások az állattenyésztés egyes területeit eltérő arányban érintették. A juhállomány visszaesése felülmúlta a lóállományét, bár ez utóbbi a gépesítés térhódításával egyébként mind jobban hátterbe szorult. A legnehezebben a szarvasmarha- és a sertéságazat heverte ki a háború következményeit, a peremterületek elvesztését. A korabeli állattenyésztés-politika előnyben részesítette a tejtermelés javítását, ezen a téren a nagybirtok tovább növelte előnyét. A korszak sikerei közé tartozik a *magyar tarka marha* megszületése, viszonylag egyöntetű fajtát képviselve. Ebből a munkából oroszánrészt vállalt *Wellmann Oszkár*, a nemzetközi rangú magyar szakember. Egyidejűleg az egykori múlt iránti vonzalom jegyében, az elmulasztott lehetőséget igyekezve pótolni, került sor a *magyar szürke marha* minőségi (tejtermelés) javítására. A *lóállomány* nagysága, igaerejének igénybevétele már nem érte el az elmúlt korszak szintjét, de az ágazat szervezeti felépítése a legkiválóbb volt az országban. A *sertéslétszám* az egész időszakban nagy ingadozást mutatott, de nagysága egyszer sem érte el az 1914 előtti

évtizedekét. A *juhállományt* a merinó túlsúlya jellemezte, ezen belül is, *Schandl* József tenyésztői tevékenységének jóvoltából, a fésűs típusé. Annak ellenére, hogy a *baromfifélék* „mostoha ágazatnak” tűntek, kivitelük jelentős bevételi forrást jelentett az ország számára. A *kecske*, a *szamár* és az öszvér továbbra sem játszott szerepet, noha a kecske több figyelmet érdemelt volna.

Az állategészségügy kiemelt területnek számított: a két világháború között a magyar állatorvos-tudomány a védőoltások, járványmegelőzés, stb. területén elért eredményeknek köszönhetően nemzetközi tekintéllyel rendelkezett. A *mezőgazdasági kamarák* létrehozása, érdekvédelmi, szakmai tanácsadói tevékenységük, hatékonyan segítette az állami agárpolitikát képviselő Földművelésügyi Minisztérium munkáját.

Az élőállat- és állati termékek külföldre történő kivitele az 1930-as évek közepétől lendült föl, de ez már a háborús konjunktúra éveire esett. A magyar revízió az olasz-német orientáció felé sodorta az országot gazdasági téren is. A bevételből való részesedés az állami értékesítési politika miatt (monopolizálás) a nagybirtokot részesítette előnyben, a parasztság rovására.

A második vesztes világháború még kedvezőtlenebbül érintette az országot, mivel komoly harci cselekmények színtere is volt. Az emberáldozat, a szovjet megszállás, a háborús jóvátételi költségek, az erőltetett iparfejlesztés, a mezőgazdaság kollektivizálása, a kiépülő kommunista diktatúra mind-mind hátráltatták az ország életének konszolidációját. A mezőgazdaságban kötött gazdálkodás folyt, amely valójában a háborús gazdálkodás további fenntartását jelentette. A beszolgáltatási rendszer egyrészt készlet-felhalmozásra, másrészt jövedelem-elvonásra is szolgált. Az állattenyésztés terén a szarvasmarhaállomány több mint fele, a lovak közel 60%-a, a sertések 46%-a, a juhállomány mintegy 63%-a esett áldozatul a háborús küzdelmeknek. Hozzávetőlegesen 18 millió darab baromfiféle pusztult el a harcok során. Mindezek az adatok természetesen tartalmazzák az emberi fogyasztásra felhasznált mennyiséget is. Az óriási veszteséghez társult a hibás gazdaságpolitikai lépések sorozata. Az állatállomány számbeli megfogyatkozását tetézte minőségének romlása is.

Az évtizedek óta hangoztatott *földosztás* megvalósítása készületlenül érte a parasztságot. Ezután a koalíciós évek a *kisüzemi gazdálkodás* jegyében teltek el. Az 1949 után kiépült diktatúra a paraszti gazdálkodás modernizációja helyett a szovjet típusú kolhozok megszervezésére törekedett. Nagy Imre 1953-as miniszterelnöki kinevezésével enyhült ugyan a korábbi szigor,

amely a hagyományos paraszti gazdálkodás végleges felszámolására irányult, de tartós megoldást ez sem hozott. 1956 ismét megakasztotta a folyamatot, de a rezsim a kollektivizálásról, mint az ideológia sarkalatos eleméről, a későbbiekben sem mondott le.

A Kádár-rendszer egy újabb 56-tól való félelme eredményezte az ún. *magyar modell* megszületését, amely – mint már említettük – a háztáji gazdaságot bevonta a szövetkezeti gazdálkodásba, így bizonyos mértékig átmentette a paraszti kreativitást. Az új *mechanizmus* bevezetésével egy látványos fejlődést futott be a magyar állattenyésztés is. Számos termékegység mutatóiban a *világ élvonalában* szerepelt az ország, melyből látszik, hogy a kommunista államberendezkedés által kijelölt keretet a Kádár-rendszer a mezőgazdaság lehetőségeivel és eredményeivel igyekezett a lehető legjobban kitölteni. De ezen évtizedek során bebizonyosodott, hogy az egypárti diktatúra nem rendelkezik a parlamentáris demokráciák *önkiigazító* képességével, ami végül is elvezetett a rendszerváltáshoz. Az új politikai, gazdasági rendszert jelentő európai uniós csatlakozás, amint már említettük, *egyelőre nem hozta még meg* a kívánt és elérhető eredményeket. Tartalommal kell megtölteni a *történelem kínálta lehetőségeket*.

AZ ÁLLATTENYÉSZTÉS-POLITIKA FOGALMA ÉS TEVÉKENYSÉGI KÖRE

Amint Gaál László írja (GAÁL 1974, 7–8): „... (az) állattenyésztés-politika lényegében az állatgazdálkodás irányítása és így a mezőgazdasági politika része (...) A régebbi szerzők az agrárpolitikát a termeléspolitika fogalmkörére szűkítették (ugyanis) (...) korábban (zömmel) csak termelési feladatokat kellett megoldani (...) a gazdasági válságok megjelenésével (változott a helyzet), (amely már) állami beavatkozást vagy társadalmi irányítást (igényelt a károk mérséklésére)” (Lásd még: ASZTALOS 1968).

„A gazdaságpolitika (...) alkalmazott közgazdasági tudomány, a gazdasági tevékenységet az állam és a társadalom viszonyában vizsgálja. Az agrárpolitika az általános gazdaságpolitika része, amely a mezőgazdaság fejlesztésére, állami irányítására és szabályozására irányul. Kiterjed a mezőgazdasági termelés, az értékesítés, az ár, a hitel, a beruházás és a támogatás kérdéseire, a birtokviszonyok alakítására” (Lőkös 1981, 21). Gaál az állattenyésztés-politika lényegét, az állatgazdálkodás irányításában látja (Lőkös 1981, 21), amely a központi hatalom és az állattartó gazdatársadalom érdekeinek

összehangolására törekszik, és ennek érdekében alapelveket, szakismeretet, eszközöket, módszereket és szervezeteket állít csatasorba az ország, továbbá a nemzetközi elvárások nyújtotta lehetőségek kihasználására. Az állattenyésztés-politikát önálló tudományterületnek lehet tekinteni, amely figyelembe veszi az állattenyésztést, az agrártörténetet, a közgazdaságtant, az általános agrárpolitikát, a termelés-felhasználás „kettősét”, vagyis széleskörű ismeretet ölel föl. Ha viszont a modern agronómiát vesszük alapul, az állattenyésztés-politika jóval *bővebb* körből merít, a már említett tudományterületeken túl kialakítását befolyásolja a növénytermesztés, a takarmányozás, a mezőgazdasági gépesítés és építészet, a kemizálás, az üzemtan, agrárgazdaságtan és állategészségügy, a széles körű pénzgazdálkodás és a kereskedelempolitika, a mezőgazdasági szakigazgatás rendszere, sőt a szociálpolitika stb. is (GAÁL 1974, 9).

Az állattenyésztés-politika a felvilágosodás korától vált fokozatosan önálló tudományterületté, mivel az új mezőgazdaság kialakulásával az állattartás más szerepkörben jelent meg. A modern „nemzetállamok” megszületése kötődött az ipari forradalomhoz, a nagyobb mezőgazdasági termelékenység kibontakozásához, ami egyet jelentett a tőkés gazdálkodás megszületésével is. Egyúttal megjelentek a túltermelési válságok, amelyek egyre jobban igényelték a központi hatalom – az állam – beavatkozását az ország gazdasági életébe, bár ennek a kiteljesedése jószerével csak a 19. század utolsó harmadától datálható. A 20. században az állami szerepvállalás már az egész világon széles körben elfogadott volt. A vezető szerepet játszó nemzetek ráébredtek arra, hogy egyedül a *piac* szabályzó szerepe nem jelent elég biztosítékot a túltermelési válságok leküzdésére. Ez a folyamat összefüggött a világgazdaság kialakulásával, a nagy vállalatok megszületésével és a gépesítés széleskörű elterjedésével.

A magyar mezőgazdaságot sem hagyta érintetlenül a termelés modernizációja (GAÁL 1974, 23). A szántóföldi növénytermesztésben megjelent a járgányos cséplő (1780), a Cooks-féle vetőgép (1785) és a kormánylemezes eke (1795). Az állattartás „átlépte” az állattenyésztő állattartás küszöbét. Hazánkban feltűntek a svájci tarkamarhák (1680), a merinó juhok (1773), a maguk korában korszerűnek számító mangalica sertések (1791, 1795). „Mindezek a változások nagyjából azonos időket jeleznek (...) meghozzák a felsőbb irányítás, az állami beavatkozás (...), az állattenyésztés-politika alkalmazását” (GAÁL 1974, 23).

Amint látható, már korábban is létezett agrárpolitika, azon belül állattenyésztés-politika, de utóbbi,

mint önálló tudományterület, csak az *első világháború után* született meg. Hazai megteremtője *Konkoly-Thege Sándor* (1888–1969) volt (MÁRTHA é. n.), aki 1920-tól oktatott állattenyésztési ismereteket, egyrészt az Állatorvosi Főiskolán, később pedig a Budapesti Tudományegyetem – a későbbi Pázmány Péter Tudományegyetem – Közgazdasági Karának Mezőgazdasági Osztályán is. Az általa életre hívott tudományterület témaköréből állattenyésztés-politika címen magántanári habilitációt szerzett, kidolgozta tárgykörét. E tárgykörből egyetemi tanárként működött 1945-ig és az azt követő néhány évben. 1945-ben az Agrártudományi Egyetem megszervezésekor az állattenyésztési tanszék vezetésével bízták meg. 1947-ben egyetemi nyilvános rendes tanárként folytatta oktatási tevékenységét. Az átszervezések miatt rövid időn belül az Állattenyésztési Kutatóintézethez került önálló kutatóként, ahol a szarvasmarhatenyésztés kérdéseivel foglalkozott. Nemzetközi kitekintésű szakember volt, külföldi tapasztalatokkal felruházva. Az állattenyésztés-politika kérdéskörében megjelent munkáin kívül a *Köztelek* című szakmai orgánumban rendszeresen publikált, továbbá szakkönyvek szerkesztésében vállalt feladatot. Az 1920–1944 közötti évtizedek tekinthetők munkássága legfontosabb időszakának, amelybe beletartoztak a háborús gazdasági konjunktúra kiszolgáltatottságot előidéző évei is. Személyében a magyar állattenyésztés-politika megteremtőjét (oktatás, szakkönyv) tisztelhetjük, aki munkásságával több mint másfél évtizeddel megelőzte a hazai növénytermesztés-politika hasonló megjelenítését (Lásd: BITTERA 1937).

Az egyetemi rangú agrárképzés megszületésével egyidejűleg az állattenyésztés-politika is helyet kapott a tananyagban Magyaróvárott, Debrecenben, Keszthelyen, Kolozsvárott már az 1942/43. évben. Mi sem igazolja jobban ennek jelentőségét, mint az, hogy a fejlett mezőgazdasági kultúrával rendelkező országokban – pl. az Egyesült Államokban – napjainkban az agrárpolitika, ezen belül az állattenyésztés-politika oktatása, kutatása tanszéki keretek között folyik, önálló témakörrel (HUFFMAN–EVERSON 2006, 314). A magyar mezőgazdasági felsőoktatás nemzetközi viszonylatban tehát *elsőbbséget* élvezett, mert az elsők között lépett színre, számos rangos külföldi intézményt megelőzve az állattenyésztés-politika oktatásában.

Az állattenyésztés-politika tárgykörében *Konkoly-Thege Sándor* (KONKOLY-THEGE 1944, 4) három alapterületet jelölt meg:

1. a mennyiség befolyásolása (elsősorban az állatlétszám növelése, de beletartozik a csökkentése is)

2. a minőség javítása a termelőképeség növelése érdekében (tenyésztői munka)
3. a jövedelmezőség fokozása (netalán a ráfizetés megakadályozása vagy mérséklése)

Az állam szerepvállalása az állattenyésztés irányításában a leghatékonyabb módszerek közé tartozik, hiszen célkitűzéseit törvények, rendeletek, utasítások útján érvényesíteni tudja. Megvan hozzá a megfelelő közigazgatási hálózata, sőt erkölcsi és anyagi lehetősége is (versenyek, jutalmak, pályázatok, stb.) (KONKOLY-THEGE 1944, 4). Különösen megnőtt az állam szerepe az első világháborút követő időszakban, amikor a mezőgazdasági termékek értékesítése, külföldi elhelyezése előtt hosszú ideig akadályok tornyosultak. Európa, köztük is főleg a közép-európai (újjonnan született) államok az önellátásra igyekeztek berendezkedni. Ennek következtében Magyarországon a gazdasági stabilizáció megtörténtéig, sőt még utána is, a mezőgazdasági termelés a *külterjesség* irányába mozdult el. A változás csak a háborús konjunktúra éveiben volt észlelhető.

Az állami beavatkozásokon túl a *gazdatársadalom egyes tagjainak* külön-külön is van állattenyésztés-politikája (KONKOLY-THEGE 1944, 143–147), hiszen az egyéni gazdálkodás jövedelmezősége (eredményessége) függ a tenyésztési irányok, valamint az alkalmazandó eszközök és eljárások ismeretétől, ami végső soron egyet jelent a szakmai felkészültséggel. *Konkoly-Thege Sándor* véleménye szerint *tévhit* volt az, hogy a magyar gazda „született állattenyésztő”. A 20. század közepén ez a vélekedés a múltból táplálkozó nosztalgiaiból eredt. A korábbi századok állattartási ismerete a *külterjes* módozat megtestesítőinek, a *pásztoroknak* a gyakorlatában élt, akik nemcsak őrizték, hanem tartották is a rájuk bízott jószágokat. A hagyományos állattartás kora a legelők, rétek vegetációjára és a pásztoremberek szakmai ismereteire épült. A kiegyezést megelőző évtizedek állattenyésztő kultúrája, bár lépett előre, messze *elmaradt* Európa fejlett térségeitől, melyek a követendő utat jelölték meg az ország számára. A 19. század *környezetátalakító* munkálatai az évszázados takarmányozási gyakorlat túlsúlyának a végét jelentették, ugyanakkor a *szántóföldi takarmánytermesztés* nehezen tört utat magának. Ezzel egyidejűleg az egyéni *szakmai háttér* is megrekedt a korábbi századok szintjén, noha az állami beavatkozás igyekezett bővíteni a gazdatársadalom szakmai felkészültségét. *Konkoly-Thege Sándor* kétségbe vonta a két világháború közötti évtizedekben dívó *külföldi* nézetet, miszerint „*Magyarország állattenyésztésre igen alkalmas*”

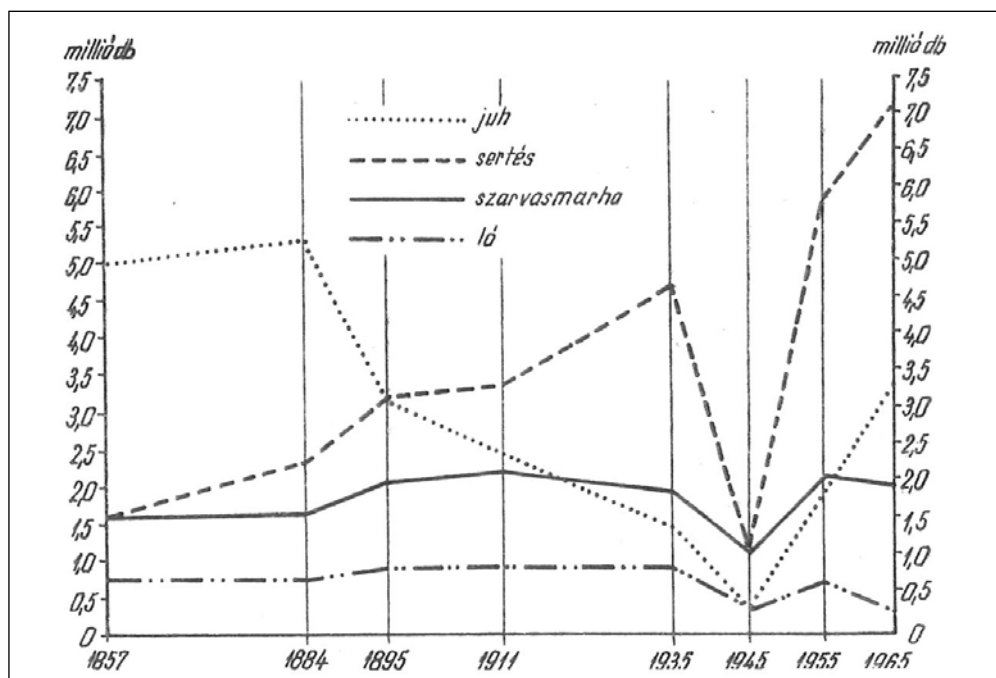
és hivatott ország” (KONKOLY-THEGE 1944, 157–158). A gondot jelentő *takarmánykérdésre* csak a 20. század második felében sikerült megnyugtató megoldást találni. (Erre később visszatérünk).

Az eddigiekről összefoglalóan elmondható, hogy az 1848/49-es forradalom jórészt felszámolta a feudalizmust. Az 1867. évi kiegyezés után – a múltból örökölt hiányosságok ellenére – a hazai mezőgazdaság fejlődése vette kezdetét. Az 1914–1918 között zajló világháború politikai, gazdasági következményei jelentősen befolyásolták a hazai agráriumot, a korábbinál jóval erőteljesebb állami beavatkozás ellenére. Az 1920 után előtérbe kerülő revíziós politika újabb világháborúba sodorta az országot, amely után egy kommunista diktatúra lépett a színre, amely a mezőgazdaságban a kollektív gazdálkodást igyekezett sikerre vinni, melyet 1956 csak időlegesen akasztott meg. Amint már említettük, a forradalom leverése után a mezőgazdaság jelentősen hozzájárult a rezsim stabilizációjához. A Kádár-rendszer Nyugat felé a mezőgazdaság révén igyekezett megtalálni az utat; ezt a politikát a magyar modell megszületése tovább erősítette, és a termelési eredmények igazolták. Erősödött a gazdálkodásban a ráció szerepe, amely – a megtorpanások ellenére – közel másfél-két évtizedes mennyiségi-minőségi fejlődést tett lehetővé. A rendszer azonban saját lényegéből fakadóan végül összeomlott, újabb politikai fordulatot eredményezve. A jelentős nemzetközi figyelmet

kiváltó agrárfejlődésben az állattenyésztésnek, az állattenyésztés-politikának meghatározó szerep jutott.

A HAZAI ÁLLATÁLLOMÁNY NAGYSÁGA ÉS TERMELÉSE

Az állatlétszám alakulása egyrészt jelzi az ország állattenyésztésében egy-egy állatfaj szerepét, másrészt rávilágít a *tenyésztési-tartási kedv* mértékére, vagyis az állattenyésztés-politika hatékonyságára. Ezen túlmenően meghatározó az *ivari* és a *korosztálybeli* megoszlás, továbbá az *apaállatok* száma és azok minősége. De nem tekinthetünk el a *piaci* viszonyoktól, valamint a *belső fogyasztás* alakulásától sem, amely utal az állati termékek iránti keresletre, amely az ország népességének a *táplálkozási szokásait* tükrözi. Konkoly-Thege Sándor megjegyzi (KONKOLY-THEGE 1948, 161–162): „Bár az állatlétszám növekedése (...) nem jelenti mindig az állattenyésztés kedvező helyzetét [de] (...) az állatlétszám növekedése általában a gazdálkodás belterjesebbé válását, magasabb fokú színvonalát, a vagyoni erő javulását, a kockázat megosztását és rendes körülmények között a jövedelmezőség emelkedését is jelenti. Ezért helyes törekvés az állatállomány mennyiségi növelése (...) Erre szükség van a mezőgazdasági üzemi irányítás, a közgazdasági intézkedések, főleg az értékesítési feladatok helyes megoldása érdekében.”



3. ábra. Az állatlétszám alakulása, 1857–1965. (GAÁL 1974, 55.)

Fig. 3. Changes in the number of livestock, 1857–1965. (GAÁL 1974, 55. Lines from above: sheep, swine, cattle, horse)

állatfaj	1968	1979	1985	1989
1. juh	3,311	2,927	2,465	2,069
2. sertés	6,609	8,423	9,168	8,553
3. szarvasmarha	2,096	2,005	1,948	1,730
4. ló	274	126	98	35

4. ábra. Az állatlétszám alakulása, 1968–1989. (KSH 1996, 109–110. mennyiség egység: 1000 db)

Fig. 4. Changes in the number of livestock, 1968–1989. (KSH 1996, 109–110,

1. Sheep, 2. Swine, 3. Cattle, 4. Horse, measure: 1000 pieces)

Az évszázadok során a jobbágy-paraszti állattartás fő jellemvonásai közé tartozott az állatállomány állandó növelése, hiszen ezt tekintették a *vagyon* fokmérőjének. Ez a szemlélet az állattenyésztő állattartás beköszöntével, a 18. század végétől sem változott. Sőt, 1867 után, a kapitalizálódó magyar állattenyésztés korától is megmaradt ismérvként, mert a juh kivételével, a *parasztság birtokában* volt a többi nagyállat (szarvasmarha, sertés, ló) közel 80%-a, így ezek sem mentesültek a parasztság körében élő szemlélet hatásától. Mindez választóvonalat jelentett a paraszti és az uradalmi gazdálkodás között: a kiterjedt hazai *nagybirtok* kisebb állatállományt tudhatott magáénak, de a *magasabb* termelési színvonal ellensúlyozta a parasztságnál meglévő létszámbeli fölényt. Az uradalmak a tenyésztés-politikában mindig élen jártak azután, hogy az allodiális gazdálkodás színre lépett, noha kezdetben kizárólag a jobbágyrobot képezte a munkaerőt. Az *uradalmi állattartás* a korszerűbb fajták hasznosításán túl széles körben folytatta a *törzskönyvezést*, és felkarolta a *takarmánynövények* termesztését is. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy 50–100 kat. holdas *parasztagazdaságok* között ne akadt volna uradalmi színvonalú termelés.

A *fajtakérdés* központi eleme volt a hazai állattenyésztés-politikának, amely még hangsúlyosabb szerepet kapott a korszerű állattenyésztés kibontakozásával. Az egyes állatfajták megítélése napjainkban is felszínre hozta a már korábban is meglévő ún. őshonosság kérdését, amely manapság nemzettudati színezetet is kapott, így a magyarság esetében őstörténeti területre tévedt. Ezt a kérdést – véleményünk szerint – a szaktudománynak kell eldöntenie, hiszen még az őshonosság fogalmára sincs pontos tudományos meghatározás. A *történelmi* vagy *régi magyar háziállatfajtáink* megjelölés jobban fedi a valóságot. E kérdéskör

taglalása azonban kívül esik jelen tanulmány mondanivalóján. Hasonló kérdések és elméletek merülnek fel a napjainkban a magyar nép származását illetően is, feledve azt a fontos tényről, hogy a nyelvrokonság nem azonos a genetikai örökséggel (Lásd: VIRÁNYI 1941).

A magyar állattenyésztés történetét végigkíséri a fajtakérdés, mert a hazai szakemberek szinte kizárólag ettől várták az állattartás megújulását, az állattenyésztés-politika célja hosszú ideig megrekedt ezen a szinten. A fajtaváltás önmagában azonban nem oldotta meg az ország ezen a téren mutatkozó problémáit, hiszen a *takarmánygazdálkodás* színvonala szinte érintetlen maradt, ami azt jelentette, hogy nem lépte túl évszázados elmaradottságát. *Konkoly-Thege* Sándor (KONKOLY-THEGE 1920, 148) első átfogó tanulmányát jórészt ennek a problémának a megoldására szentelte. Ez különösen időszerű volt akkoriban, mert a korábbi századok takarmányozási gyakorlata a trianoni területváltozással további csorbát szenvedett. A Kárpát-medence gazdasági egysége felbomlott, ami érintette a természetes legelőterületek és rétek kiterjedését, nem beszélve a transzhumáló (legelőváltó) állattartás visszaszorulásáról, amely addig bizonyos mértékben egyenletesebbé tette az állatállomány takarmányellátását. 1920 után még jobban kiütközött az a hibás szemlélet, miszerint „... a felnevelhető és tartható állatok számát, minőségét, termelőképességét és tényleges termelését minden esetben a rendelkezésre álló takarmány szabja meg” (KONKOLY-THEGE 1920, 148). A hazai gazdatársadalom a 19. század utolsó harmadában döbbsen rá, hogy a búzaválságból kilábalni csak az állattenyésztés modernizációjával lehet, amelyben meghatározó szerep kellett jusson a szarvasmarha-tenyésztésnek, ezen belül is a *tejtermelésnek*.

A fajtaváltás szükségességének kérdése – főként a szarvasmarha-tenyésztésben – az 1867-es kiegyezés

után kapott elsődleges figyelmet. Ugyanakkor ennek voltak már előzményei, mivel a folyamat a juh- és a lótenyésztés területén már a 18–19. század fordulóján elkezdődött; az előbbinél a gyapjúkonjunktúra, utóbbinál a hadsereg igényei miatt. A magyarországi fajtaváltás kezdetét (GAÁL 1974. 62–69) elősegítette, hogy pl. a szarvasmarha-tenyésztés terén a jóval fejlettebb *Nyugat-Európa* állattartása már bővelkedett a hazainál jóval tejelekenyebb fajtákkal, amelyek elsőként a magyar uradalmi tehenészetekben jelentek meg. De arról sem szabad megfeledkezni, hogy a korszerű tejgazdaságok megszületése, ahogy a Felvidéken található *hidvégi uradalom* példája is mutatja, nem a külföldről behozott magasabb tejhozamot biztosító marhafajták honosításával vette kezdetét.

A kibontakozó fajtaváltást a *fajtakeresés* előzte meg (GAÁL 1974. 62–69), amely legtöbbször az apaállatok behozatalával indult útjára, a fajtaátalakító keresztezések alkalmazásával, vagyis a fajtakeresés korát a keresztezések kora váltotta föl. Ezt követte a *konstancia* (állandóság) elvén alapuló fajtajavítás – amelyet már a 18–19. században ismertek –, ügyelve a származás tisztaságára. Később elterjedt az apaállat örökítő-képességére épülő rokon- és bel-, valamint az ún. vérvonaltenyésztés. Ez utóbbiak – torzult formában – az utódok küllemére helyezték a hangsúlyt, mellőzve a termelés nagyságát. Ezt a káros felfogást *formalizmusnak* nevezzük, amelynek fő ellenzője *Ujhelyi Imre* volt, a hazai magyar tarka marha tenyésztés egyik megteremtője. Ujhelyi álláspontját követte *Wellmann Oszkár* is, a 20. század első felének nemzetközi hírv szakembere, akinek munkássága révén született meg végleges formájában a *magyar tarka marha*. Ez a marhafajta a 20. század hazai állattenyésztésének egyik fontos eredménye volt. Amint Gaál László írja (GAÁL 1974. 62–69): „Az állatállomány minőségi jellemzőit közsímenten a fajták (típusok) hordozzák (...) Az egész magyar állattenyésztés történetén végig húzódó szinte állandó jellegű – még napjainkban is *gondok homlokterében vajúdó* (1970-es évek) – kérdés, hogy helyes-e az új, többet és jobbat olcsóbban termelő, de az eddigiek-nél igényesebb fajtát tenyészteni, amikor köztudomású, hogy a belterjes fajta külterjes körülmények között, kevesebbet, gyengébb minőséget, és főleg sokkal drágábban termel, mint (...) a régi külterjes fajta.” Természetesen a nagyobb termelési képesség – függetlenül a háziállat fajától, fajtajától – igényesebb tartást, takarmányozást igényel, amely viszont komolyabb szakmai tudást, szemléletet kíván.

A behozott, honosításra szánt gazdasági haszonállatot hazánkban – gondoljunk az 1960–1970-es évek

behozott *lapálymarháira*, melyekről jelen tanulmány szerzője is sok éves tapasztalatot szerzett – sokszor „túl intenzíven tartották” (pl. a tömegtakarmányok rosszabb minőségének az ellensúlyozására abrakot etettek velük), amely egyrészt testsúlynövekedést eredményezett, másrészt a „túltartott” állatok utódainak – kedvezőtlenebb körülmények között – termeléscsökkenését váltotta ki.

Bár azt is hozzá kell tennünk, hogy a testsúlynövekedés végigvonul a Kárpát-medence tenyésztéstörténetén, függetlenül a háziállat fajától, fajtajától. A teljes fajtaváltás, beleértve az ún. átkeresztezéseket, azzal a veszéllyel jár, hogy a régi, netalán „őshonos” fajták génjei az enyészetei lesznek. Minderre jó példa a „rövid távú pályát” befutó magyar tarka marha, amely a lapályfajta behozatalával elveszítette korábbi szerepét, hasonlóan a magyar szürke marhához, mely utóbbi már csak a *nosztalgizáló múlt* szereplőjeként van jelen a hazai állattartó kultúrában.

A gyapjúkonjunktúra elmúltával, illetve a szövőipar igényének a megváltozásával a juhtenyésztés területén a 20. század elejétől kezdetét vette a durvább gyapjút termelő *fésűsmerinó fajta* hazai kinemesítése, amelynek szakmai hátterét *Schandl József* biztosította. Az 1967-ben meghirdetett *sertésprogram* megtörte, illetve háttérbe szorította a *mangalica fajtát*, amely szorosán kötődött a paraszti állattartáshoz. Az 1960-as évek állattenyésztés-politikája felkarolta a *lapálysertés fajták* behozatalát és a hazai *hibridizáció* elindítását, amely nemzetközi sikerként vonult be a magyar állattenyésztés történetébe. A baromfifélék közül a broilercsirke és a tojásgyárak a hazai állattenyésztés ún. húzóágazatát képviselték, világszínvonalú termelés folyt. A hibridizációba bevonták a baromfifélék más állatfajait is. A magyar *mezőgazdasági kutatások* megteremtették a hazai állattenyésztés modernizációjának alapjait, az állattenyésztés-politika elvárásainak megfelelően (HORN–KESERŐ–SZENTMIHÁLYI 1982, 291). Az állam szerepvállalásával a magyar *szarvasmarha*-ágazat szintén bekerült ebbe a körbe. *Horn Artúr* már 1963-ban javasolta a holstein-fríz fajta behozatalát, amely aztán az évtized második felétől vette kezdetét. Az 1025/1972. sz. FM rendelet adta meg a törvényi keretet a magyar holstein-fríz fajta kialakítására, amely az eltelt közel öt évtized alatt a hazai marhatenyésztés meghatározó állományává vált. Mindez együtt járt a magyar tarka marha visszaszorulásával, illetve átkeresztezésével. Míg 1965-ben a közel 800 ezres tehénállomány éves tejtermelése 2,232 liter/db volt, 1980-ban a 760 ezres tehénállomány átlagos tejtermelése már ezer literrel növekedett (3,346 liter/

db). Noha 2000-ben a tehénlétszám már nem érte el a 400 ezer db-ot, az átlagos tejtermelés ötezer liter fölé emelkedett (5,335/liter/db). 2010-ben – miközben a tehénállomány nagysága alig haladta meg a 300 ezer darabot – az egyedenkénti átlagos tejtermelés 6,697 liter/db-ra emelkedett. Fél évszázad alatt a tehénállomány létszáma 40%-ra esett vissza, ezzel egyidejűleg az átlagtermelés viszont háromszorosára nőtt (SURÁNYI 2015, 78).

A HAZAI TAKARMÁNYGAZDÁLKODÁS HELYZETE

A legeltetéses állattartás századai alatt formálódott ki az a szemlélet, amely fordított sorrendet alakított ki az állatállomány nagysága és takarmányozása között. Amint már említettük, nem a takarmánytermelést igazították az állattartáshoz, hanem az állomány ellátása igazodott a meglévő takarmány mennyiséghez. Konkoly-Thege Sándor az elsők között mutatott rá erre a helytelen gyakorlatra, amelyet megsínylett az állatállomány termelése (GAÁL 1974, 130–133). Konkoly-Thege az *Egyesült Államok* gyakorlatát hozta fel példaként, ahol a tömegtakarmány alapját a *lucernaszéna* és a *kukorica siló* jelentette (GAÁL 1974, 102–106). Hazánkban ez a rendszer közel egy évszázaddal később, a 20. század utolsó harmadában terjedt el, akkor is állami ösztönzéssel. Pedig *Téleki Arvéd* már a 20. század első évtizedében felhívta a magyar gazdatársadalom figyelmét a *teljes kukorica növény* (csöves) silózására.

Az 1945 utáni évtizedekben, jóllehet a takarmányok kínálata mennyiségben és minőségben elegendőnek bizonyult, ugyanakkor ennek a két alapnövénynek a túlsúlyba kerülésével *egyszerűsödött* a változatosság. Összességében elmondható, hogy ezzel megoldódott a hazai állattenyésztés, ezen belül is főként a nagyállattenyésztés hosszú idő óta vajdó problémája, amely gátolta az állomány termelési képességének érvényesülését. A *hibridizáció* térhódítása – a szarvasmarha kivételével –, amely átfogta a hazai állattenyésztés ágazatait, elindította a *keveréktakarmányok* (tápok) gyártását: több százezer vagon előállítására került sor.¹ Ebbe a körbe bekerültek a *háztáji gazdaságok* is, mivel az állati termékek több mint felét ezekben állították elő. A kiemelt szerepet játszó szarvasmarhatartás takarmánybázisának változatossága megszűnt (*monodiétikus* ellátás), a vegetációhoz igazodó zöld keveréktakarmányok (*zöld*

futószalag) termesztése abbamaradt. Sőt, olyan megoldások is születtek, mint a *tápok* etetésére hagyatkozó marhahízalás (SURÁNYI 1985, 158–173). A tömegtakarmány – elsősorban a lucerna és a silókukorica – termesztésének kedvezett, hogy a kialakuló *növénytermesztési rendszerek* termesztési és tartósítási tevékenységet is folytattak.

AZ ÁLLATTENYÉSZTÉSI KÖRZETEK KIALAKULÁSA/KIALAKÍTÁSA

Az állattenyésztés-politikai célok megvalósítása – amint erről már szó esett – két irányból teljesíthető. Egyrészt az állam, másrészt a gazdatársadalom részéről, illetve a szakmai egyesületek tevékenységével, amelyek egyúttal érdekvédelmi szervezetek is. A kiegyezés után az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE), noha a nagybirtok érdekkörébe tartozott, 1879-ben a székesfehérvári II. gazdakongresszuson érdemben foglalkozott az elsősorban paraszti gazdaságokban zajló állattenyésztés kérdéseivel, ezzel kapcsolatban hosszabb távú feladatok megoldását vette terítékre (PATAKY 1970, 55–56). Napirendre került a *tenyészkörzetek* addig elodázott kijelölése is, amelyet végül csak az *1894. évi XII. tc.* emelt törvényerőre (GAÁL 1966, 406). Ami a szarvasmarhatenyésztést illeti, ott csak a magyar szürke marha tartásának körzetét (tenyésztáj) határozták meg. A többi gazdasági haszonállat tartásának körzetei a gazdálkodók tapasztalatát tükrözték. 1920 után az egy-egy tájhoz idomuló gazdálkodás még nagyobb jelentőségre tett szert, egyrészt a belső piacnak, másrészt a kiviteli igényeknek megfelelően. Az 1920 utáni politikai, gazdasági konszolidáció új megoldásokkal lépett fel az állattenyésztés terén. Az ágazat minőségi fejlesztése szorosan kötődött a hasznosításra igénybe vett fajtákhoz, és ez a tendencia lényegében érvényesült az 1945 utáni évtizedekben is. Az 1930-1940-es években számos kiadvány látott napvilágot, amelynek az volt a célja, hogy a gazdák körében tudatosodjon, hogy hol milyen állatot érdemes tartani (BEKE 1933; 1937; 1941; MAGYARY-REICHENBACH 1942). Természetesen a háborús konjunktúra módosította a szántóföldi növénytermesztés és az egyes gazdasági haszonállatok egymáshoz illeszkedő típusait, amely addig jobbára a nemzedéki tapasztalatok summázata volt, ha nem is mindig törvényi keretek közé vonva.

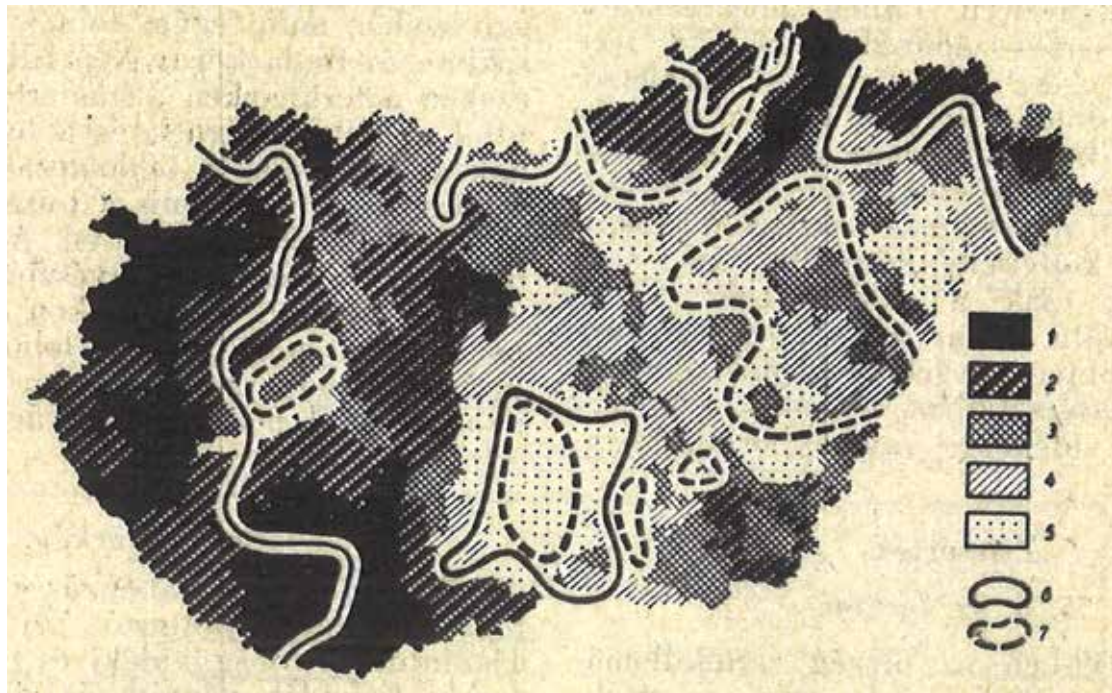
Az 1945 utáni korszakban is számos „torzkép” született, mivel kötött gazdálkodás folyt, és az előző korszaknál sokkal kedvezőtlenebb volt a beszolgáltatási

¹ Itt a hivatalosan már nem használt, de a mezőgazdaságban mai napig alkalmazott tömegmértékegységről van szó. 1 vagon = 10 tonna. (*A szerk.*)

rendszer, mert nemcsak készlet-felhalmozást, hanem jövedelem-elvonást is takart. Az ún. szocialista nagyüzemek megszervezésével a tájtermesztés, tájtenyésztés lényegében eltűnt, illetve elveszített korábbi szerepét. Mindez azonban nem zárta ki azt, hogy egy-egy körzetben, tájtermesztési hagyománnyal bíró tájegységben, ne létezett volna „hangsúlyosabb” állattenyésztési ágazat. A szövetkezeti gazdálkodás

konzolidációjával ez a kérdéskör bizonyos mértékig újjáéledt, mert rájöttek arra, hogy *mindenhol minden nem termeszthető, tenyészthető.*

Az állattartás „erősségének” táji tagolódása, mely az alábbi ábrán látható, csak részben tükrözi az illető ágazat szerepét, mivel a számosállat/szántóföld (kat. hold) aránya csak az állomány nagyságára utal, a minőségét (termelési hozam nagysága) nem jelzi.



5. ábra. Az állattartás erőssége az 1940-es évek elején. (MAGYARY–REICHENBACH 1942, 46.)

Jelmagyarázat: egy számosállatra jutó szántóföld

- 1 = nagyon erős (0 – 2,5 kat. hold)
- 2 = erős (2,5 – 3,0 kat. hold)
- 3 = közepes (3,0 – 4,0 kat. hold)
- 4 = gyenge (4,0 – 4,5 kat. hold)
- 5 = nagyon gyenge (4,5 – kat. hold)
- 6 = a rét a mezőgazdasági területnek több mint 10%-a
- 7 = a legelő a mezőgazdasági területnek több mint 20%-a

Fig. 5. Strength of animal husbandry in the early 1940s. (MAGYARY–REICHENBACH 1942, 46.)

Legend: arable land per livestock-unit (measure: Hungarian Cadastral Acre)

- 1 = very strong (0 – 2,5)
- 2 = strong (2,5 – 3,0)
- 3 = medium (3,0 – 4,0)
- 4 = weak (4,0 – 4,5)
- 5 = very weak (4,5 –)
- 6 = meadow is more than 10% of the agricultural area
- 7 = pasture is more than 20% of the agricultural area

A Fejér megyétől Baranyaig húzódó területen volt a legintenzívebb és legsokoldalúbb az állattartás. E tekintetben Sopron megye képezte a legbelterjesebb tájegységet: ez a megye része volt annak az észak-nyugati sávnak, amely az Osztrák-Magyar Monarchia idején állati termékekkel ellátta a bécsi piacot. A Nyugat-Dunántúlon, bár összességében jelentős volt az állatlétszám, ezen belül a sertéstartás viszonylag csekély volt. Az Alföldön Békés és Csanád megye játszotta a vezető szerepet, beleértve a sertés- és lótenyésztést is. A Vajdaság 1941-ben visszakerült részének számottevő volt az állattenyésztése, de lévén kukorica (vagyis takarmány) termesztő táj, a különböző ágazatok közül a sertéstartás élvezett előnyt. A főváros körzetétől eltekintve, ahol a tejtermelés volt túlsúlyban, az ország többi részén az állattartás színvonala nem érte el az előzőekben említett területekét. A Duna-Tisza közén, a Tiszántúlon és az Északi-hegyvidéktől a Tiszáig nyúló területeken a legeltetéses állattartás élt tovább, a szarvasmarhára és juhra alapozva (MAGYARY–REICHENBACH 1942, 50). Ez utóbbi országrészek a szántóföldi művelésben a búzának és a kukoricának adtak teret. A 19. században alakult ki az alföldi búza- és kukoricatermesztés túlsúlya, míg a Dunántúlon a minőségi állattartás élvezett előnyt, beleértve a takarmánynövények termesztését is. Az alföldi búza- és kukoricatermesztés megszilárdulásának kedvezett az 1906. évi ún. gabonatorvény, amely újra jövedelmezővé tette a korabeli termesztést. A 19. század öröksége napjainkban is érezteti hatását a magyar agrárkultúrában.

Az 1945 utáni évtizedek során változatos pályát futott be a hazai állattenyésztés, amelynek fejlesztésére hozott törvényekben, törvényerejű rendeletekben és főleg (párt) határozatokban bővelkedett ez az időszak. A koalíciós évek során a földosztás következtében a birtokmegosztás a kisbirtokosság irányába tolódott el, ami nagymértékben befolyásolta az állattartás színvonalát. A nem sokkal azelőtt véget ért háború során az állatállomány tetemes pusztulást szenvedett, a *faj, kor* és *nem* szerinti megosztás nagy aránytalanságot mutatott. A nagy létszámvesztések mellett szerencsésnek mondható az a tény, hogy – pl. a szarvasmarha esetében – olyan körzetekből, ahol kevésbé pusztított a háború szele, sikerült pótolni a hiányt. A birtoknagyságtól függetlenül, a földhözjuttatottak 2/3-a *szegényparaszti színvonalon* élt. Az új gazdák állami támogatása csak az első évekre korlátozódott, amelynek során sertést, juhot és szarvasmarhát kaptak, kedvezményes áron. A kibontakozó egypárti diktatúra sarkalatos elemét a *közös gazdálkodás* megteremtése

képezte. A szövetkezetek megszervezésének második hulláma 1961 tavaszára befejeződött. Az 1962–1968 közötti évek a nagyüzemi gazdálkodás kiteljesedésében teltek el, amelyet *kudarok* és viszonylagos *eredmények* kísérték. Az 1969-től az 1980-as évekig tartó fellendülés háttérében az 1968. évi gazdasági reform húzódott meg. Az ún. *magyar modell* megszületése – a *nagyüzem* és a *háztáji gazdálkodás* integrációja 1964-től datálható – egy látványos fejlődés kibontakozását eredményezte, amely közel két évtizedig tartott. A *világpiac* módosulásával azonban a hazai gazdasági élet is az *adósság* csapdájába került, a mezőgazdaság fejlődése megtorpant, és a visszaesés évei következtek, amely végül a rezsim bukásához vezetett. A *rendszer-váltással* aztán lezárult egy korszak, amelynek *megítélése* még várat magára a tudomány részéről. A már korábban említett *fajtaváltás* és *hibridizáció*, majd a *termelési rendszerek* megjelenése teszi teljessé a képet az állattenyésztés terén is, amely az 1970-es években elérte a növénytermesztés színvonalát, sőt felül is múlta azt – jóllehet a lótenyésztés a korábbiaktól eltérő szerepet kapott, majd később a juh is háttérbe szorult. A fejlődés éveiben a *tejtermelés*, a *sertéshízlalás*, a *tojástermelés* és a *broilercsirke* a magyar állattartás húzóágazatai közé tartozott (SURÁNYI 2010, 48–51).

A szövetkezeti gazdálkodás – karöltve a háztáji gazdálkodással –, az állami gazdaságok hálózata és az iparszerű állattartás térhódítása felülírta a már korábban megszületett állattenyésztési körzetek – vagyis a tájtenyésztés – szerepét, hiszen pl. tojásgyárak, broilercsirke telepek olyan körzetekben is előfordultak, ahol a korábbi évtizedekben a baromfiágazat nem volt jelen. A *keveréktakarmányok* előállítására lehetővé tette „új” állatfajok és -fajták tartását. Az ún. magyar modell megszületésével a nagyüzemi és háztáji állattartás *közel azonos színvonalon* mozgott (fajta, takarmány). Természetesen a felfelé ívelő szakasz szereplői elsősorban a *kedvezőbb* természeti és gazdasági adottságokkal bíró gazdaságok voltak. Megszülettek az *iparszerű állattartás* telephelyei, a baromfi- és a szarvasmarha-ágazat, stb. területein. A tej- és hústermelés állami támogatást kapott – Nyugaton is hasonló megoldások léteztek –, és jelentős volt az állam erőfeszítése a *sertéstartás* fejlesztése terén is. Az állattartó telepek *műszaki* megoldásai, valamint az állategészségügy javulása is jelentősen hozzájárult a gazdálkodás eredményeihez. A hazai állattenyésztés mennyiségi és minőségi színvonalának háttérében a *nyugati cégekkel* való kapcsolatok kiépítése is nagy szerepet játszott (KESERŐ 1985, 85).

A szarvasmarha-állomány genetikai adottságainak fejlesztése – bár e tevékenység összesített megítélése a

mai napig vita tárgyát képezi – nagy lendületet adott a hazai tejtermelés mennyiségi növelésének. Az ún. átkeresztezések kiterjesztése – véleményünk szerint is – megrendítette a *magyar tarka marha* helyzetét, amely a magyar szürke marha szerepét átvéve, közel egy évszázadon át töltött be fontos szerepet a magyar állattenyésztés történetében.

A hazai állattenyésztés fejlődéséhez az állattenyésztés-politika elvárásain túl nagyban hozzájárultak az *agrárkutatások*, amelyek a gyakorlati megvalósítást szolgálták (HORN–KESERŰ–SZENTMIHÁLYI 1982, 291). A rendszerváltás után újból felerősödött – nemzetudatot erősítő motívumként – a régi magyar állatfajok és -fajták iránti érdeklődés. Ez a fejlett nyugati országokban el sem tűnt, és nem is világnézeti alapon van jelen. Sokkal gyakorlatiasabb magyarázat van rá, ami egybecseng *Rapaics Raymund* vélekedésével, melyet a *régi kultúrnövények* jövőbeli szerepét illetően fogalmazott meg: „*nem tudjuk, hogy mikor lesz rájuk újból szükség!*”

A TÖRZSKÖNYVEZÉS (UTÓDELLENŐRZÉS) MINT MINŐSÉGI BIZTOSÍTÉK

A törzskönyvezés az állattenyésztés-politika alkotó eleme, azaz állami feladat. „*Hazánkban – közismert – gyepkönyvről (1829) nem beszélve az első törekvések az Országos Magyar Gazdasági Egyesület részéről 1858-ban indultak. Az első törzskönyvezést a juhtenyésztők végezték (1859)*” (GAÁL 1974, 152). A 19. században lezajlott többszöri sikertelen próbálkozások után, *Lónyay Gábor* ösztönzésére, az OMGE 1884-ben újból napirendre tűzte a kérdést, és 1886-ban a Földművelésügyi Minisztérium támogatásával létrejött az országos törzskönyv. Mindez szerény formában indult útjára, hosszú ideig nem folyt intézményes keretek között, és kizárólag csak a nagy- és középbirtok állataira terjedt ki. A 20. században bővült az ellenőrzésbe bevont állatállomány létszáma, amely részben már számba vette a paraszti gazdaságokat is. Általánossá – kötelezővé – csak a 20. század második felétől vált a szervezeti keretek között folyó adatgyűjtés a hazai állatállomány termeléséről (ÉBER 1961, 292–293).

Az *ivadékvizsgálat* (utódelLENŐRZÉS), amely az apaállatok utódainak értékelést foglalja magába, Magyarországon 1932-ben kezdődött el, állami feladatként. Szervezett formáját *Csukás Zoltán* 1948-as kezdeményezése alapján 1952-ben indították útjára (ÉBER 1961, 155). A nemzetközi *tenyészállatforgalom* egységesítése

érdekében 1936-ban Rómában megállapodás született, melyhez Magyarország is csatlakozott, és amelyet az országgyűlés 1940. évi XXXIX. tc-ként fogadott el (HORN 1955, 560). Az egyes gazdasági állatfajok termelési adatainak rögzítése a haszonvételi formához igazodott – ez a későbbiekben sem változott –, amely felölelte a *nagyállatfajokat*, valamint a *baromfiféléket*. A háziállatok teljes körének termelési adatgyűjtése a 20. században vált általánossá.

KIÁLLÍTÁSOK, DÍJAZÁSOK, TENYÉSZÁLLATVÁSÁROK

Az állam állattenyésztés-politikájának érvényesítésére kedvező alkalmat nyújtanak a fejezetcímbe említett rendezvények, amelyek a minőségi fejlődés hathatós eszközei. A helyi és országos seregszemlék kiváló terepet kínáltak az agrártermelés színvonalának bemutatására. Ezek az ismétlődő számvetések főleg a hazai mezőgazdaságban rejlő *lehetőségekről* adtak számot, nem pedig az általános színvonalat tükrözték. A *paraszti gazdaságok* csak a 20. század első évtizedétől tartoztak a résztvevők közé.

Széchenyi István már a reformkorban szorgalmazta mezőgazdasági jellegű kiállítások rendezését, amelyeken kezdetben főleg ipari termékek kerültek terítékre, sőt az OMGE által szervezett juh- és sertéskiállítás még az 1860-as évek közepén is gépbemutatóval volt egybekötve. 1867 után azonban változott a szemlélet, az új irány már a *szántóföldi növénytermesztés* és az állattenyésztés korszerűsítésére szándékozott ösztönözni a gazdatársadalmat. 1881-ben vette kezdetét az országos tenyészállat kiállítások és vásárok sorozata, amelyek az évtizedek során *Országos Mezőgazdasági Kiállítás és Vásár* néven váltak ismertté, természetesen az OMGE szervezésében. Az első világháború után 1927-ben került sor újra az országos seregszemlére, és 1935-ben véglegessé vált az elnevezése is: *Országos Mezőgazdasági Kiállítás és Tenyészállatvásár*, amelyet a Horthy-korszakban 1942-ben rendeztek meg utoljára.

A II. világháború után az FM (Földművelésügyi Minisztérium) 1948-tól évente, 1959-től három, 1970 után pedig ötvenként hívta seregszemlére a hazai mezőgazdaság szereplőit. Az 1970. évi rendezvényen érzékelhető volt a *magyar élelmiszeripar* súlyának növekedése. Az állattenyésztésben a háztáji és a kisegítő gazdaságok – amelyek az 1970/80-as évek fordulójától az állattenyésztési termékek *egyharmadát* állították elő – a nagyüzemek egyenrangú partnereiként képviseltették magukat. Ezek a seregszemlék

nemcsak számvetések voltak, hanem továbblépésre is ösztönözték a gazdálkodókat, vagyis szemléletformáló szerepet is játszottak, így járulva hozzá az állam mezőgazdasági- és állattenyésztés-politikai elképzeléseinek érvényesüléséhez. A kiállításokhoz kapcsolódó *díjazásokkal* a központi hatalom elismerést, rangot adott a nyerteseknek.

A MAGYAR ÁLLATTENYÉSZTÉS SZAKIGAZGATÁSI RENDSZERE, FONTOSABB SZAKMAI EGYESÜLETEI

A 18. század közepe fordulópontot hozott az állattenyésztés magyarországi irányításának addigi gyakorlatán (SURÁNYI 2010, 100–106). Az állattenyésztő állattartás kibontakozásának korában a központi hatalom, vagyis a bécsi udvar irányító szerepet jelölt ki saját maga számára. *Mária Terézia* (1740–1780) 1773-ban Budaörsön merinó-jellegű törzsjuhászatot létesített, *II. József* (1780–1790) pedig rendeletet hozott Bábolna és Mezőhegyes *ménesebirtokainak* alapításáról. Az állatorvosi képzés megteremtéséről 1787. február 6-i keltezéssel a 4748. számú *helytartótanácsi rendelet* határozott, amely a pesti egyetemen állatgyógyászati tanszék felállítását írta elő, tehát központi akaratból született meg a hazai állategészségügy e fontos oktatási intézménye is. Hasonló indíttatású volt a bécsi udvar részéről életre hívott Selmecebányai Akadémia, amelyet 1808-ban *Erdészeti Tanintézettel* bővítettek ki. Bécs szorgalmazta *gazdasági szakegyesületek* alapítását is, erre utalt *Mária Terézia* 1766-ban keltezett királyi leirata. Ennek azonban kevés fogantatója volt, s csak Nógrád és Tolna megye tett eleget a felhívásnak, és szervezett gazdasági egyesületet.

Széchenyi István 1825-ben alapította meg a „*pályafuttatási társulatot*”, amely 1828-tól *Lótenyésztő Társulat*, majd 1830-tól *Állattenyésztő Társulat* néven folytatta tevékenységét, s végül működését *Magyar Gazdasági Egyesület* néven az egész országra kiterjesztette. Az elnyomatás éveiben – 1848/49 után – a szervezet korlátozott szerepet játszott, és csak 1867 után élénkült meg tevékenysége. Az 1860-as évektől már *Országos Magyar Gazdasági Egyesület* néven folytatta munkáját, noha hivatalosan csak az 1880-as években vált ezen a néven – elsősorban a nagybirtokot képviselő – érdekvédelmi szakegyesületté. Már az 1870-es években szorgalmazta országos tenyészállatvásárok rendezését, kezdeményezte az apaállat vizsgálatokat, valamint a növendékmarhák vágásának korlátozását, ezek mellett pedig 1868-ban és 1871-ben is javasolta önálló földművelésügyi minisztérium felállítását. Az

OMGE működése több szakosztályban folyt, melyek között megtalálható volt a juhászat, a szarvasmarha-tenyésztés, a lótenyésztés, a sertés-tenyésztés, valamint a méhészet. Bár a törvényen alapuló mezőgazdasági érdekképviselet megszületése még távol volt ekkor, de az OMGE ezt is folyamatosan szorgalmazta. Az általa megszervezett *1879. évi gazdakongresszus* fő kérdésköre volt a hazai állattenyésztés ügye, ahol olyan témák kerültek terítékre, mint a higiénia, a közös legelők ügye vagy az apaállat-ellátás. Egyes kérdésekben ajánlásokat fogalmaztak meg, mint hogy tejtermelő tehenészeteket csak a városok környékén létesítsenek, vagy hogy a juhtartásban a finom gyapjú termelését tekintsék elsődlegesnek. A tanácskozás a tenyészkerületek felállítását még korainak ítélte meg, és a Dunától keletre a magyar szürke marha tartását tartotta célszerűnek. A résztvevők részéről elégedettség fogadta a lótenyésztés javuló színvonalát.

1867. március 10-én alakult meg a *Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Magyar Királyi Minisztérium*, amely terhes örökséget kapott a múlttól. A lótenyésztés intézményeinek átvétele okozta a legtöbb nehézséget. A magyar kormányhoz került az osztrák császári hadseregtől Kisbér, Bábolna és Mezőhegyes, továbbá a Székesfehérváron, Nagykőrösön, Sepsiszentgyörgyön és Varasdón lévő ménetelek. A minisztérium életre hívta a *Központi Országos Lótenyész-Bizottmányt*. Az állami kezelésbe kerülő intézmények közé tartoztak: a ménesebirtokok, az állami ménések és az állami ménetelek. A lótenyésztési szervezet katonai jellegét fenntartották, de szakmai szempontból a magyar minisztérium alá tartozott. A ménesebirtokok kezelését elválasztották a ménések irányításától. 1872-től kezdve 501 fedezettési állomás működött az országban. Bevezették a *lólevél* használatát, amely a tulajdoni változásokat rögzítette. A lótenyésztés előmozdítására Pesten, Pozsonyban, Aradon, Debrecenben és Kolozsvárott lóversenyeket rendeztek.

A többi állattenyésztési ágazat mostohább bánásmódban részesült. A szarvasmarha-tenyésztés fejlődésének megindulása visszanyúlt *Mária Terézia*ig, aki 1774-ben például rendeletben szabályozta, hogyan kell védekezni a *keleti marhavész* ellen. A kiegyezés után a minisztérium feladatának tartotta a magyar szürke marha fajtatásán való fenntartását, emellett az egyéb állományt pedig külföldi fajtákkal szándékozott javítani. Törzsbikákat bocsátottak a községek rendelkezésére, törzsgulyákat tartottak fenn, borjívágási tilalmat rendeltek el. A tenyészmarha behozatalát a *gazdasági egyesületek* útján bonyolították le. A minisztérium fontosnak tartotta a tejtermelés növelését is: 1884-ben létrehozta a *Tejgazdasági Felügyelőséget*,

amelynek feladatai közé tartozott a tájékoztatás, a szaktanácsadás és az irányítás.

Amint már szó esett róla, a *juhászat* fejlesztése visszanyúlik a 18. századba, és mivel a fejlődése ütemes volt, a minisztérium az 1870-es évek elején úgy vélekedett, hogy állami beavatkozásra nincs szükség. A *sertés* tartás előmozdítására hivatalosan nem tettek lépéseket, ugyanakkor a minisztérium a gazdasági egyesületek részére segélyalapot létesített a külföldi fajták behozatala érdekében.

Az 1889. évi XVIII. törvénycikk hívta életre az önálló *Földművelésügyi Minisztériumot*, amely 1896-tól egyre szélesebb körű tevékenységet fejtett ki. Gyakoriak voltak a tenyészállat-akciók, aminek során jószágokat juttattak a köztenyésztés számára. A *miniszteri kirendeltségek* létrehozása is a megnövekedett feladatokból adódott. A rutén-akció (Kárpátalja), a székely-akció (főleg Székelyföld) lebonyolítása is a kirendeltségek hatáskörébe tartozott, amelyek többek között az állattenyésztés korszerűsítését is célul tűzték ki.

Az FM mellett az önkéntes társulásra épülő, főleg *megyei gazdasági egyesületek* nyújtották a tárcának a legnagyobb segítséget: az állatkiállítások, -díjazások, egyéb bemutatók lebonyolításában rendszeresen részt vettek. 1897-ben megalakult a *Gazdasági Egyesületek Országos Szövetsége*, amit megelőzött a *Magyar Gazdaszövetség* létrejötte. A legnagyobb szakmai befolyása és érdekvédelmi szerepe az OMGE-nek és a Magyar Gazdaszövetségnek volt, amelyek főként a nagybirtok érdekvédelmi szervezetei voltak.

A 19. század végének búzaválsága egyre inkább az állattenyésztés felé fordította a figyelmet. A kiváló genetikai háttérrel rendelkező állatfajok egyedeiről az OMGE által 1870 óta vezetett – 1886-tól nyilvános jellegű – *Országos Törzskönyv* új szabályzata 1894-ben lépett életbe. A köztenyésztés színvonalának emelésére az FM állattenyésztési kerületi felügyelőket nevezett ki, akiknek munkáját az országos állattenyésztési főfelügyelő hangolta össze és ellenőrizte. 1908-tól az állattenyésztési felügyelők helyére a mezőgazdaság egészét ellenőrző *gazdasági felügyelők* kerültek.

Újabb törvények születtek az állattenyésztés föllendítésére. A már említett 1894. évi XII. tc. után az 1895. évi XLVII. tc. pénzügyi alapot létesített a szarvasmarha-tenyésztés fejlesztésére, amiből később a felemelt összegű *Országos Állattenyésztési Alap* született meg. Az állam éveken keresztül viszonylag magas összegeket áldozott a *köztenyésztés* támogatására, ami főleg az *apaállatok* beszerzésére szolgált.

Az *Országos Tejgazdasági Felügyelőség* 1883-ban kezdődő működése összeforrt tejgazdaságunk századvégi fejlődésével. Az intézmény 1890-ig önállóan végezte feladatát, majd besorolták az FM-be, s végül 1910-ben megszűnt. Tevékenységéhez kötődött a *tejszövetkezetek* hálózatának kiépítése. Az első szövetkezet 1882-ben Szombathelyen alakult meg, amit számos további követett. A hálózat működésének csúcspontja az 1910-es évek második felére esett, de szerepüket – a vajértékesítésben bekövetkező pangás miatt – rövidesen elveszítették. A hazai tejgazdaság fejlődését ösztönözte – dán mintára – a *tejelőversenyek* szervezése, amely 1899-ben az Ujhelyi Imre alapította *Magyaróvári Szarvasmarhatenyésztő Egyesület* kezdeményezésére indult meg. Ugyancsak Magyaróvár adott otthont a *Tejgazdasági Kísérleti Állomásnak* is, amely 1901-ben kezdte el munkáját. 1911-től néhány *tejellenőrző körzet* is alakult a megyei gazdasági egyesületek szakosztályaként.

Az állattenyésztési ágazatok közül a lótenyésztés volt a legszervezettebb. Az FM lótenyésztési *főosztálya* oroszánrészt vállalt az igazgatási, a szervezési és az irányítási munkából, így erőteljes hatást fejtett ki a magyar lótenyésztés fejlesztésére. A már meglévő állami ménesek mellé 1896-ban Kolozson *erdélyi tájifajta angol félvér* és 1897-ben Gödöllőn *kisnóniusz* ménest létesített. A már említett négy állami *méntelephez* (Székesfehérvár, Nagykőrös, Debrecen, Sepsiszentgyörgy) egyenként 3–6 ménteleposztály és 1912-ben közel ezer *fedezettési állomás* tartozott, ahol mintegy 3400 állami fedezőmén állt rendelkezésre. A *hidegvérű lovak* köztenyésztésének ménigényét a kisbéri ménesbirtok ardeni tenyészetéből és importból elégítették ki. 1895-ben elsőként alakult meg – a már említett – *Mezőhegyesvidéki Nónius Tájifajta Lótenyésztési Egyesület*, *D'Orsay Olivér* (1845–1933) kezdeményezésére.

A Földművelésügyi Minisztérium a *sertés* tenyésztésben a törvényhatóságok és a vármegyei gazdasági egyesületek révén valósította meg elképzeléseit, bár az állatállomány nagysága ellenére nem sokat tett az ágazat fejlesztése érdekében. Kivételt jelentett a Torontál és Temes megyei tejszövetkezeti tagoknak nyújtott kamatmentes és részletfizetéses kölcsön *yorkshire* kocák beszerzésére.

Sippi Rodiczky Jenő (1844–1915) kezdeményezésére, aki a juhtenyésztés és a gyapjúismeret nemzetközileg is elismert szaktekinetlye volt, 1898-ban jött létre az *Országos Gyapjúminősítő Intézet*, amely abban különbözött Európa hasonló intézményeitől, hogy nem az állam, hanem a tenyésztők érdekeit védte. Az *Országos törzskönyv* elindítására 1859-ben került sor,

de az uradalmak elzárkózása miatt nem bővült az ellenőrzésbe vett tenyészetek köre. Az 1880–1909 közötti időszakból mindössze 22 darab tenyészet ellenőrzéséről vannak adatok. A *Debreceni Juhtartó Gazdák Egyesülete* 1877-ben alakult meg, és 1921-ben alakult újjá. (A későbbiek során részletesebben esik róla szó.)

Az első világháború előtt kevés érdemleges szerződés történt a baromfitenyésztésben. Megemlékezők az FM kérésére a megyei gazdasági egyesületek keretében létrehozott *baromfitenyésztési bizottságok*, valamint a *Baromfitenyésztők Országos Egyesületének* szintén a minisztérium kezdeményezésére történt megalakulása.

A két világháború között az állattenyésztés legfontosabb állami intéző szerve – a lótenyésztés kivételével – a *gazdasági felügyelőség* volt, de állami feladatokat láttak el a *törzskönyvelő* és állattenyésztő egyesületek is. 1928-ban életre hívták a járási *apaállatvizsgáló bizottságokat*, és az 1940. évi törvény szerint minden törvényhatóságban állattenyésztési bizottságot kellett alakítani, amely az állattenyésztési *alap* felhasználására tett javaslatot. A lótenyésztés igazgatását a *lótenyésztési főigazgatóság* és a *ménéskar* látta el. A társadalmi szervezetek közül megemlékendő a *Magyar Lovassport Egyesületek Országos Szövetsége* és a *Magyar Gazdák Országos Lovasegyesülete*.

Az FM 1932-ben *Országos Tejgazdasági Bizottság* alakított, ami véleményező és végrehajtó szervezet volt. A minisztérium 1935-ben a tejtermelők termelési és értékesítési érdekeinek védelmét a *Tejtermelők Országos Szövetségére* bízta, ami 1942-ben a *Tejtermelők és Tejszövetkezetek Országos Szövetségé*ként folytatta működését.

Az 1884-ben megalakult *Országos Törzskönyvelő Bizottság* az ellenőrzés szabályait 1885–1944 között többször módosította. A szervezet vezetést illetően az OTB elnökét minden esetben az FM, a titkárát viszont az OMGE delegálta. Az 1923-ban jóváhagyott szabályzat alapján az OTB támogatta a *megyei szarvasmarha-tenyésztő egyesületeket*, a *kerületi szövetségeket* és a következő országos egyesületeket: *Hússertésnyésztők Országos Egyesülete* (1923), *Mangalicatenyésztők Országos Egyesülete* (1927), *Magyarmarhatenyésztők Országos Egyesülete* (1931), *Juhtenyésztők Országos Egyesülete* (1937), *Szarvasmarha-tenyésztők Országos Szövetsége* (1941), *Baromfi- és Egyéb Kisállattenyésztők Országos Egyesülete* (1943).

1942-ben átszervezték az OTB-t: vezető- és irányító szerepét hatékonyabbá tették, és egyúttal a *Magyar Állattenyésztő és Törzskönyvelő Szervezetek Országos Szövetsége* (MÁTSZOSZ) keretében

folytatta munkáját, egészen 1948. december 31-én történt megszűnéséig. A Bizottság több mint hat évtizedig európai szinten is kimagasló munkát végzett a magyar állattenyésztés szolgálatában. A *Horn Artúr* vezetésével 1948-ban elkészült állattenyésztési kísérleti munkaprogram már nem a MÁTSZOSZ égisze alatt, hanem az 1949-ben megalakult Állattenyésztési Kutatóintézetben valósult meg.

A lótenyésztési egyesületek terén a már korábban említett mezőhegyesi kezdeményezés külső körülmények miatt törést szenvedett. De a munka nem állt meg, és az 1940-es években, a *Makó és Vidéke Nónius* Tájfajta Lótenyésztő Egyesület működési körzetében sikerült kialakítani egy hámban vagy nyereg alatt kitarító tájfajtát. A *Tolnatamási és Vidéke Félvér Lótenyésztő Egyesület* az első világháború után, 1921-ben alakult meg, s tizenkét község lótenyésztő gazdáit fogta össze.

A *második világháború után* a lótenyésztést az FM Állattenyésztési Főigazgatósága és az Állami Gazdaságok Főigazgatósága irányította. Az előbbi felügyelete alá tartoztak a megyei lótenyésztési felügyelőségek, a méntelepek, a köztenyésztés, a versenyló tenyésztelepek és a Lósport Vállalat. Az Állami Gazdaságok Főigazgatóságán belül működő *Lótenyésztési Felügyelőség* hatáskörébe tartoztak az állami gazdaságokhoz került állami ménesek. 1948-ban tíz méntelep működött az országban, közel 800 ménnel, a fedezett állomásokon 30 csődör szolgálta a tenyésztést. 1947-ben megtörtént a hazai lóállomány fajta szerinti számbavétele, és elkészítették a kanca-katasztert is. Ebből a munkából, mely az értékes tenyészállatok felkutatására irányult, tevékenyen kivette részét a *Magyar Ügetőverseny Egyesület* és a *Magyar Lovaregylet* is. 1949-ben megszűntek a megyei állattenyésztő egyesületek, a törvényhatósági állattenyésztési bizottságok, így a lótenyésztési bizottságok is.

Az *első világháború* megszakította a *szarvasmarha-tenyésztés* keretében tevékenykedő *tejjellenőrző egyesületek* működését, amelyek megalakulásában az elsőbbség – 1910-ben – Károlyházát illette meg. A háború befejeződése után jöttek létre a megyei szarvasmarha-tenyésztő egyesületek, elsőként 1922-ben a Fejér-megyei *Szarvasmarhatenyésztő Törzskönyvelő és Tejtermelést Ellenőrző Egyesület*, melynek példáját csak 1925-ben követte a többi megye. A szervezési munkából kivették a részüket az *1920. évi XVIII. tc.*-kel életre hívott kerületi *mezőgazdasági kamarák* is, mint érdekvédelmi és szakmai szervezetek (Felsődunántúli, Alsódunántúli, Duna-Tisza közű, Tiszántúli, Tiszajobbparti és az Országos Mezőgazdasági Kamara.)

Ezeknek a szervezeteknek különösen a *kisüzemi marhatartás* volt az érdeklődésük homlokterében. Az 1939. évi III. B. 2. sz. rendelet azonban a megyei szarvasmarha-tenyésztő egyesületeket állattenyésztő egyesületekké alakította át, ami maga után vonta a tevékenységi kör bővülését: illetékességükbe minden állatfaj beletartozott, valamint a rét-legelő gazdálkodás is. Állattenyésztő mintaközségeket szerveztek, segítettek az értékesítést és állattenyésztési tanfolyamokkal, alkalmi előadásokkal igyekeztek hozzájárulni a köztenyésztés színvonalának javításához.

A *tejszövetkezetek* nagyban hozzájárultak a kistenyésztők mind szélesebb körének a szarvasmarha-tenyésztő egyesületekbe történő bevonásába, hiszen a korszerű tenyésztési munkát és a szakszerű takarmányozást akkor lehetett velük elfogadtatni, ha a tejértékesítés zökkenőmentessé vált. A kistenyésztők első tejszövetkezetét még 1895-ben alapították meg, a Baranya-megyei *Máriakémenyden*, az országos hálózat kiépülése azonban a két világháború közötti évtizedekre esik. Ennek irányítása az *Országos Magyar Tejszövetkezeti Központ* hatáskörébe tartozott.

Az 1941-ben létrehozott *Szarvasmarhatenyésztők Országos Szövetségének* összekötő szerepet szántak az FM és a megyei egyesületek között. A *Magyarmarhatenyésztők Országos Szövetsége* pedig egyrészt a magyar szürke fajta megmentése érdekében, másrészt a tejtermelésének javítása céljából született meg. Noha a fajta fölött már eljárt az idő, mindezek ellenére a szövetség 1931–1941 között eredményesen dolgozott. A tehének és a bikák törzskönyvezése nagyrészt csak az uradalomban folyt, jóllehet az ötvenes gulyák kialakításába bevonták a kistenyésztőket is. 1943-ban 86 uradalomban és kistenyésztőnél 123 darab 50-es törzsgulya létezett, amelyeket bevontak a nemesítésbe.

A visszakerült országrészeket is figyelembe véve kilenc *kerületi szarvasmarha-tenyésztő szövetség* létezett, amelyek a kamarai beosztást követték. Mindez kiegészült Kárpátaljával, Észak-Erdéllyel és Székelyfölddel, valamint a Felvidék visszacsatolt megyéivel.

A *Húsertésenyésztők Országos Egyesületének* megalapítására 1923-ban *Konkoly-Thege* Sándor tett javaslatot. Az egyesület az OTB szerveként működött, a kezdeményező személy után 1925–1933 között *Kenessey Béla*, 1933–1944 között pedig *Kertész Ferenc* látta el a vezetői teendőket. Kertész ezután 1945–1948 között a Magyar Állattenyésztő és Törzskönyvelő Szervezetek Országos Szövetsége Sertésenyésztési Szakosztályában töltött be vezetői posztot, tovább folytatva a megkezdett munkát, egészen a MÁTSZOSZ 1948. december 31-i megszűnéséig. Törzskönyvi ellenőrzés

a sertésenyésztés területén 1939-ig csak a nagyüzemekben volt, utána vonták be a kistenyésztőket is. A háború akkora pusztítást végzett – főleg az uradalom állományában –, hogy 1947-ben csak 203 húsertés koca törzskönyvezését tudták elvégezni.

A *Mangalicatenyésztők Országos Egyesülete* szintén *Konkoly-Thege* Sándor kezdeményezésére jött létre 1926-ban, az igazgatói teendőket *Báthy Ödön* (1927–1928), majd *Ötömösy Dezső* (1928–1948) látta el. Az egyesület céljának tekintette, hogy országos szinten korszerűsítse a mangalica fajtát. Annak ellenére, hogy a fajta a paraszti sertéstartás alapját jelentette, csak 1940-ben kezdték el a kistenyésztők kocaállományának ellenőrzését. Ebben a munkában nagy szerepet játszott *Rácz Mihály* (1885–1957), a Debreceni Gazdasági Akadémia tanára, aki *Konkoly-Thege* Sándorral és *Wellmann Oszkárral* karöltve elkészítette *A mangalica sertés bírálata és törzskönyvezése* című munkáját. A megkezdett nemesítési munkát a háború után – megszűnésükig – a megyei állattenyésztő egyesületek folytatták.

Noha már a 19. században működött Debrecenben egy civil kezdeményezésű juhtenyésztő egyesület, amely *Debreceni Juhtartó Gazdaság* néven vált ismertté, csak az 1921. évi újjáalakulásakor vette föl a *Debreceni Juhtartó Gazdák Egyesülete* nevet. Az eredetileg 1877-ben létesített szerveződés és az újjáalakított között céljait illetően nem volt különbség. Az egyesület 1948-ban fejezte be működését, amikor a Hortobágyon létesített Állami Állattenyésztési Kísérleti Gazdaság fölvásárolta a Debreceni Juhtartó Gazdák Egyesületének még meglévő ingóságait. A két világháború között működött még a városban egy alapszabály nélküli egyesület is, a *Debreceni Birkatartó Gazdaság*, melynek elnöke az 1930-as években *Trássy Géza* volt. A Juhtenyésztők Országos Egyesülete 1937-ben fogott munkához, a titkári teendőket kezdetben Horn Artúr látta el, majd őt követte Márkus József 1949-ig. A szervezet alapvetően a juhtenyésztők érdekvédelmi egyesülete volt, irányító és szervező feladatokkal.

A mezőgazdasági kamarák is szerepet vállaltak a juhtenyésztés terén. A *Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara Központi Juhászati Törzskönyve* 1926-ban jött létre, mely feladatai között tartotta számon a törzsjuhászatok szervezését, szakmai támogatását, a tenyésztőállatok beszerzését és értékesítését. Az alakulásakor 25 birtokos lépett be, akik az ország legnagyobb juhászataival rendelkeztek. Hasonló feladatokkal született meg az *Alsódunántúli Mezőgazdasági Kamara Juhászati Törzskönyve*, szintén 1926-ban, aminek elnökévé *Kovácsy Bélát* (1861–1931), a *Gyapjúminősítő Intézet*

igazgatóját választották. Szintén a két világháború közötti évtizedekben tartotta alakuló ülését az *OMGE Juhászati Bizottsága* (1935), amely elsősorban a gyapjúértékesítés problémáinak megoldását tűzte zászlajára, de figyelmet kívánt fordítani a népies juhtenyésztés fejlesztésére is, elsőként véve terítékre a paraszti gazdaságok juhtenyésztési érdekeinek védelmét. 1928-ban *Schandl József* javaslatára létesült az *Országos Juhtröszkönyv*, amelynek azonban működését és bővítését akadályozta a szakemberek hiánya. A már említett Gyapjúminősítő Intézet 1949. november 1-jén beleolvadt az Állattenyésztési Kutatóintézetbe.

1902-ben érdekvédelmi szervezetként született meg a *Baromfitenyésztők Országos Egyesülete*, melynek előzménye volt az 1875-ben létesült *Országos Baromfitenyésztők Egyesülete*. 1927-ben újabb alapszabály módosítás következett be, ami napirendre vette egy országos baromfi- és házinyúl törzskönyv létesítését, és a fontosabb fajták tenyésztésének előmozdítását. A feladatok bővülése következtében alakult meg aztán a *Baromfi- és Egyéb Kisállattenyésztők Országos Egyesülete*, amely különösen sokat tett a későbbiekben a világháború pusztításának enyhítéséért, de 1948-ben – a többi intézményhez hasonlóan – befejezte működését. Ezen ágazatban jelentősek voltak az egyes régiók egyesületei, így Debrecen székhellyel a *Kelet-magyarországi Baromfi-, Galamb- és Házinyúltenyésztők Egyesülete*, amely szaklapot is kiadott *Házi szárnyasaink* címmel. Hasonló szerveződés volt a *Szegedi Baromfi-, Galamb- és Házinyúltenyésztők Egyesülete* is. 1947-ben az FM tanácsadó szerveként jött létre az *Országos Kisállattenyésztési Tanács*, de működéséről nem maradtak fenn adatok. A két világháború között tevékenykedett még a *Házinyúltenyésztők Országos Szövetsége* is, amely szintén jelentetett meg szaklapot.

Megemlítendő, hogy *méhészetnek* nem voltak társadalmi- vagy érdekvédelmi szervezetei, csak tudományos intézete.

A halgazdálkodásban is léteztek társadalmi szerveződések. Közéjük tartozott az 1870-es években létesített *Felső-magyarországi Halászegylet*. Az országos megjelenítést az 1885-ben életre hívott *Országos Halászati Egyesület* biztosította, melynek alapszabályát az 1920-as évektől többször módosították: érdekvédelem, tanácsadás, továbbképzés szerepelt például a programjában.

Magyarországon az 1946–1948 közti években terelődött a figyelem a *mesterséges termékenyítés* felé. A hálózat kiépítésének gondolata *Csukás Zoltán* nevéhez fűződik, az első *mesterséges termékenyítő* állomást Jászberényben létesítették, az állami mentelepen. A

munka sikerét bizonyítja, hogy 1955-ben már 14 ilyen állomás működött. A szarvasmarháknál *Magyarkelesztúr* jelentette a mérföldkövet, ahol a termékenyítést már összekapcsolták a meddőségi kezelésekkal. A termékenyítő állomások, majd a nagyüzemi mesterséges termékenyítés elterjedésében egy új szakma is megszületett: az *inszeminátor*, akiknek képzése az állategészségügy keretében folyt.

A takarmányozás terén a két világháború között bontakozott ki – bajor mintára – a *zöldmezőmozgalom*, amely országos méretűvé nőtte ki magát. Elsőként Vas megyében jött létre 1921-ben, abból a célból, hogy a tenyészállatokat elegendő és olcsó takarmánnyal lássák el. A kezdeményezés követőre akadt, így sorra alakultak meg a *megyei zöldmező egyesületek*, s ennek hatására 1931-ben létrejött az *Alföldi Zöldmező Szövetség* 14 – nemcsak alföldi – megye részvételével. Ezt követte az alsó- és a felső-dunántúli kerületi szervezet megszületése. 1936-ban Mosonmagyaróváron pedig zászlót bontott az *Országos Zöldmező Szövetség*. Agrárpolitikai hetilapja, a *Zöld Mező*, nagy példányszámú szakorgánium volt. 1945–1948 között azonban önállóan már nem jelent meg, hanem társult a MÁTSZOSZ Magyar Állattenyésztés című lapjával, 1948. február 15-től pedig már *Zöldmezők Lapja Magyar Állattenyésztés* címen működött, 1948 végéig. A zöldmező szervezetek tanfolyamokat szerveztek, legelőversenyeket rendeztek, tanácsadással foglalkoztak, silóépítési akciók lebonyolításából vállaltak tevékeny részt. Az FM 1945-ben újjászervezte az országos szövetséget, de 1948-ban minden szintű formációját fölszámolták.

A második világháború után újjászerveződő állattenyésztő szervezeteket a *13.130/1948.223. számú kormányrendelet* 1948. december 31-el megszüntette. Feladataikat az FM Állattenyésztési Főosztálya vette át, továbbá a megyei mezőgazdasági igazgatóságok és a járási tanácsok mezőgazdasági osztályai. A megváltozott politikai, gazdasági viszonyokra épülő szocialista gazdálkodás beszűkítette, illetve másként értelmezte az érdekvédelmet, az annak érvényesítéséért síkra szálló civil szervezetek, egyesületek szerepét. A szakmai irányítás is változott, noha alapelveiben alig módosult. Mindez azonban nem árnyékolja be a magyar mezőgazdaság óriási fejlődését, ami az 1970–1980-as években a hazai állattenyésztésben is végbe ment, világszínvonalú eredményeket mutatva fel.

TÖRVÉNYEK, MINISZTERI RENDELETEK, KORMÁNY/PÁRTHATÁROZATOK

Az állam által követett állattenyésztés-politika érvényesítésének a legkézenfekvőbb eszköze a törvényhozás és a vele összefüggő ellenőrzés. Egy-egy törvény parlamenti elfogadását általában megelőzte a szakmai egyesületek, érdekvédelmi szervezetek álláspontjának a megismerése. 1867 után számos olyan törvény született, amely az állam állattenyésztés-politikáját tükrözte.

Az 1894. évi XII. tc. a közös tulajdonban lévő legelők legeltetési rendszabályát érintette: a legeltetés, az állattartás és az apaállatok tartásának módosítási megállapításait a tulajdonosi közgyűlés hatáskörébe utalta. Miniszteri engedélyhez kötötte a közlegelők felosztását, a legelőhasználatot kizárólag felügyelet mellett engedélyezte. Előírta az apaállatok egészségügyi vizsgálatát, beszerzésüket, elhelyezésüket és tartásukat a község, illetve a birtokosi tanács hatáskörébe helyezte. Ez volt az első olyan törvény, amely meghatározta a magyar állattenyésztés előtt álló feladatokat. Az 1895. évi XLVII. tc. előírta a szarvasmarhatenyésztés fejlesztésére szolgáló ún. országos alap létesítését. A kamatösszegeből évenként támogatták a köztenyésztést, az állatok díjazását, az állattartással foglalkozó szövetkezeteket. Az 1908. évi XLIII. tc. a szarvasmarha-, sertés- és a juhállomány nagyságának növelése és minőségi javítása érdekében rögzítette az állami kedvezmények, segélyek körét: apaállat beszerzés, díjazás, vásárok, kiállítások támogatása, legelők létesítése, javítása, és a vele kapcsolatos berendezések jutányos áron történő biztosítása. Az 1913. évi X. tc. előírta a legeltetési társulatok megalakítását, a legeltetési szabályrendelet megalkotását és a rendszeres karbantartás végrehajtását, mely utóbbit az illetékes hatóság ellenőrzése alá helyezte. Az 1923. évi X. tc. az állatkereskedelem kérdéseinek szabott törvényi keretet. Az 1924. évi XXV. tc. a köztenyésztésben tartott apaállatok egészségügyi és tenyésztési vizsgálatáról gondoskodott.

A rét-legelőgazdálkodás javítása 1920 után jelentősen felértékelődött egyrészt a hegyi legelők kiesése, másrészt a 19. századi környezetátalakítás miatt. A szántóföldi növénytermesztés térhódítás az Alföldön azt eredményezte, hogy csak a silány legelők maradtak meg eredeti rendeltetésüknek. Az ideiglenes határmódosulás 1939–1941 között csak átmenetileg javított a helyzeten, ugyanakkor továbbra is váratott magára a füves területek ápolása, szakszerű hasznosítása, és szintén megoldatlan maradt a már korábban meghozott törvények betartásának az ellenőrzése. A két

világháború között a kérdést szabályozó alaptörvény elfogadására már nem került sor, csak a közlegelők kérdésében születtek miniszteri rendeletek, amelyek kiterjedtek a kibontakozó *zöldmezőgazdálkodásra* is. Ez a mozgalom Bajorországtól indult útjára az első világháború előtt, és hazánkban az 1920-as években talált követőre. Sajnos alapvető megoldást annak ellenére sem tudott elérni Magyarországon, hogy kiépült szervezeti háttérrel rendelkezett. A rét-legelővel kapcsolatban törvényekről és rendeletekről 1927-ben *Lenck Jenő* tollából egy összeállítás látott napvilágot, amelyet 1942-ben – a területmódosulás miatt – újból kiadtak, hatásairól azonban nincs tudomásunk (TOBÁK–POYNÁR 1942, 247). Az 1940. évi XIII. tc. előírta, hogy minden törvényhatóság köteles állattenyésztési alapot létesíteni. Az 1940. évi XXIX. tc. a törzskönyvezés egységes szempontjainak bevezetéséről intézkedett, ezzel csatlakozott az ország az 1936. évi római egyezményhez.

Fontos, de már elkésett törvény elfogadását jelentette az 1942. évi XVI. tc. a *mezőgazdaság fejlesztéséről*, amelyben érintett volt az állattenyésztés is (kísérletűgy, mintagazdaságok, versenykiírások, kiállítások, rét-legelőgazdálkodás, törzskönyvezés, tenyészállattelepek, stb.) (GAÁL 1974, 189–192).

Lényeges minőségi kérdést taglalt az 1895. évi XLVI. tc., amely a mezőgazdasági áruk, beleértve a tej és tejtermékek hamisításának tilalmát rendelte el. Ez a törvény kapcsolódott a korábban elfogadott 1876. évi XIV. tc.-hez, amely – Magyarországon első ízben – szabályozta az állategészségügyet, illetve a közegészségügy keretében a tej és tejtermékek forgalmazását is. Az 1925. évi X. tc. az élelmiszerek – elsősorban a tej és tejtermékek – márkajelzéssel való ellátásáról intézkedett, a minőség érdekében. Az 1940. évi VI. tc. a gümőkór elleni védekezés jegyében született meg; természetesen ez az utóbbi probléma 1945 után sem került le a napirendről, amelyet bizonyítanak a későbbi *miniszteri rendeletek* is (SURÁNYI 2015, 88–91).

1945 után az egypárti hatalom kiépülésével – noha születtek törvények – a párthatározatok, miniszteri rendeletek, netalán törvényerejű rendeletek kerültek előtérbe, és ez érvényesült a mezőgazdaság fejlesztése terén is. A forradalom után a mezőgazdaság átszervezésének terve az MSZMP 1957. évi agrártézisében vált ismertté. Később aztán született törvény a mezőgazdasági szövetkezetekről (1967. évi III. tc.) és a közösbe bevitt földterület jövőbeni sorsáról is (az 1967. évi IV. tc.). A szövetkezeti szektorban az állami támogatás gyakorlati szabályozását az ún. 3004-es rendeletek rögzítették. Az ún. *magyar modell* kialakítása 1964-ben

kapott törvényes keretet. Kormányhatározat indította el 1967-ben a *sertésprogramot*, a *szarvasmarhaprogram* az 1025/1972. sz. kormányhatározattal vette kezdetét. A magyar mezőgazdaság fellendülésének ideje *Dimény Imre* (1967–1975), *Romány Pál* (1975–1980) és részben *Vánca Jenő* (1980–1989) miniszterségi idejére esett. A *Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium* (MÉM), amelyet 1967-ben több szervezet összevonásával hoztak létre, a rendszerváltásig működött.

A hazai állattenyésztés-politika fontos eredménye volt az 1970-es évektől a *szántóföldi növénytermelési* és állattartási rendszerek megjelenése, melyek részben a nagyüzemek kezdeményezésére, részben a MÉM ösztönzésére születtek meg. Ezek térhódítása tette lehetővé a magyar mezőgazdaság felzárkózását a világ élvonalához, hiszen műszaki színvonalban, technológiában, hozamokban egyaránt sikeres vállalkozások voltak. Az állattenyésztés szempontjából is jelentős volt ez a működési forma, hiszen biztosítva volt az állatállomány takarmányozása, mennyiségben és minőségben egyaránt. A *lucernatermesztés* és a *gyepgazdálkodás* is a rendszerek érdeklődési körébe tartozott, kiegészülve a szójatermesztéssel, noha ez utóbbi nem hozta meg a kívánt eredményt (SÁRKÁNY 1975, 279, 290, 305, 316, 337). Az állattenyésztés is bővelkedett állattartási rendszerekben, amelyek *világszínvonalon* termeltek. Elsőbbséget élvezett a broilercsirke, a tojás-termelés, amely később bővült a pulyka hibridekkel, továbbá a pecsenyekacsa nevelésével. Kiterjedt volt a lapály marhára alapozott tejtermelés és a nagy mennyiséget előállító sertéshústermelés is. Hortobágyon született meg a juhászati-, Bikalon pedig a házinyúl-termelési rendszer (SÁRKÁNY 1975, 5, 9–10, 34–35, 55, 71, 89, 104, 115, 126, 147, 157–158, 166, 173, 180, 186, 191; Lőkös 1998, 300–302). Szövetkezeti kezdeményezésre indult útjára – az iparszerű tartást bővítve – a marhahústermelő telepek működése. A rendszerváltást követően a korábbi lendület ugyan megtört, de a tulajdonváltás ellenére jónéhány telep napjaink agráriumának is a képviselője.

Napjainkban is időszerűen hangzanak *Gaál László* szavai, amelyet közel fél évszázaddal ezelőtt vetett papírra, kapcsolódva *Konkoly-Thege* Sándor korszakalkotó munkásságához: „... a magyar állattenyésztés-politika legelső és legtöbb eredményt ígérő jövőbeni feladata a jövedelmezőséget biztosítani és irtani az ésszerűtlenségeket, a hibákat (...) persze ez semmi esetre se jelenti a hasznos, az előnyös új eljárások és módszerek bevezetésének háttérbe szorítását és itt mindössze sorrendiségről lehet szó” (GAÁL 1974, 165).

IRODALOM

ASZTALOS István

1968 *Az állattenyésztés területi megoszlása Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

BALATON Petra

2004 *A székely akció története*. Cartofil Kiadó, Budapest.

BEKE László

1933 *Mezőgazdasági termelésünk átszervezése természeti adottságaink alapján. Kivitelre mit és hol termeljen a magyar gazda?* Terv.: ANGYAL Dezső–BEKE László. Piatnik Rt., Budapest.

1937 *Kivitelre mit és hol termesszünk? – Mezőgazdasági kiviteli cikkekünk legjobb termőhelyei*. Terv.: BEKE László, szerk.: ANGYAL Dezső. Piatnik Rt., Budapest.

1941 (szerk.): *Mezőgazdaságunk irányításának alapjai*. Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium, Budapest.

BITTERA Miklós

1937 *Növénytermesztési politika*. Magyaróvári Könyvnyomda, Magyaróvár.

CZETTLER Jenő

1946 *Agrárpolitika. I. kötet: Alapvetés*. Stephaneum, Budapest.

ÉBER Ernő

1961 *A magyar állattenyésztés fejlődése*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

FAZEKAS Béla

1967 *Mezőgazdaságunk a felszabadulás után*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

GAÁL László

1966 *A magyar állattenyésztés múltja*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

1971 *Az állattenyésztés-politika alapjai*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

HORN Artúr

1955 *Általános állattenyésztés*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

HORN Artúr–KESERŰ János–

SZENTMIHÁLYI Sándor (szerk.)

1982 *Állattenyésztésünk fejlesztésének lehetőségei – Az 1976–1980. évek kutatási eredményei*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

HUFFMAN, E. W. –EVENSON, R. E.

2006 *Science for Agriculture: A Long-Term Perspective*. Blackwell Publishing, Ames (Iowa, Egyesült Államok).

KESERŰ János

1985 *A szocialista mezőgazdaság és a nagyüzemi állattenyésztés kialakulásáról*. Agroinform, Gödöllő–Herceghalom.

KONKOLY-THEGE Sándor

1920 *Állattenyésztésünk fejlődésének fő feltétele. Javaslatok takarmánytermelésünk javítására*.

- (Tanulmány az állattenyésztési politika köréből.) Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.
- 1944 *Állattenyésztési politikai jegyzetek*. Kiegészítésekkel ellátta: BAINYNER Károly. A szerző kiadása, Budapest.
- 1948 *Állattenyésztésünk fejlesztésének irányai, eszközei és eredményei. Állattenyésztési politika*. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.
- LŐKÖS László
- 1984 (szerk.) *Agrárgazdaságtan*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- 1998 *Egyetemes agrártörténet*. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- KSH – KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
- 1996 *Magyarország népessége és gazdasága. Múlt és jelen*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- MAGYARY Zoltán–REICHENBACH Béla (szerk.)
- 1942 *Magyarország mezőgazdasági politikájának alapvetése, 1.: A szántóföldi termelés és állattenyésztés üzemi tájai*. Magyar Közigazgatástudományi Intézet és Országos Mezőgazdasági Üzemi És Termelési Költségvizsgáló Intézet, Budapest.
- MÁRTHA Zsuzsanna
- é. n. *Konkoly-Thege Sándor*. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Adattára, Személyi Emlékanyag Gyűjtemény. (kézirat)
- MÁTÉ Judit
- 2013 *Az agrárium tudósai. Interjúkötet*. Medicina Könyvkiadó, Budapest
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
- 1993 *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest.
- PATAKY Ernő (szerk.)
- 1970 *A földművelésügyi szakigazgatás története 1867–1948*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- ROMÁNY Pál
- 2002 *Agrártörténeti tanulságok, agrárpolitikai követelmények. Statisztikai Szemle*, 80. évfolyam, 7. szám. 663–673.
- SÁRKÁNY Pál (szerk.)
- 1975a *Termelési rendszerek a szántóföldi növénytermesztésben*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- 1975b *Termelési rendszerek az állattartásban*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- SURÁNYI Béla
- 1985 *Vázlat a magyar silómozgalom történetéhez. Agrártörténeti Szemle*, XVII. évfolyam, 1–2. szám. 158–173.
- 2008 *A magyar paraszti gazdálkodás biológiai öröksége a Kárpát-medencében (1700–1950): ökológiai feltételek és történelmi hagyományok*. Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, Debrecen.
- 2010 *Az állattenyésztés története. Egyetemi jegyzet*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- 2012 *A legelő-rétműveléstől a gyepgazdálkodásig. A gyephasználat története. Egyetemi jegyzet*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- 2015a *A tej és tejtermékek múltja és jelene. Egyetemi jegyzet*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- 2015b *A magyar növénytermesztési politika egy évszázada (1896–1989). A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, LIV. 421–444.
- é. n. *Háziállatok a történelemben. Egyetemi jegyzet*. Megjelenés alatt.
- SZÚCS Diána
- 2017 *Magyarország mezőgazdaságának történelmi áttekintése*. In CSISZÁRIK-KOCSIR Ágnes (szerk.): *Vállalkozásfejlesztés a XXI. században, VII. tanulmánykötet*. Óbudai Egyetem, Budapest. 580–601.
- TOBÁK Lajos–POYNÁR Ernő
- 1942 *A közös (köz-) legelőkre vonatkozó rendelkezések gyűjteménye*. Stephaneum, Budapest.
- TURÁNYI Kornél
- 1958 *Mezőgazdasági szakfolyóiratok bibliográfiája. I.: 1796–1899*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- VIRÁNYI Elemér
- 1941 *A finnugor népek élettere*. Stadium Sajtóvállalat Rt., Budapest.

CHAPTERS FROM THE HISTORY OF HUNGARIAN ANIMAL HUSBANDRY POLICY (1867–1989)

Keywords: economic history, agrarian history, agriculture, livestock farming, state control

During the centuries following the conquest, the Hungarian animal husbandry culture followed a significant development path to the present day. Both successes and failures accompanied this process. The centuries of feudalism spanned the era of animal husbandry, and from the turn of 18/19. centuries, animal husbandry was becoming more and more intense, which from the very beginning reflected some breeding work among farmers. All this also meant that the reigning power, in our case the Viennese court, played a role in shaping domestic animal husbandry. Thus, the merino sheep breed was introduced to Hungary, or the organization of stud-farms, the main breeding line of which was the development of horse breeding. During the reform period, mainly through István Széchenyi, a number of measures were crafted for the development of animal husbandry, which can be classified as state intervention. This process intensified after the Compromise, an important measure of which was the establishment of the Ministry of Agricultural Management, which two decades later was given an independent area of work. It was during these decades that the agricultural crisis (wheat crisis) erupted, prompting the farming community to develop animal husbandry. All this has also resulted an increasing involvement of the state in agriculture. The 20th century has passed almost exclusively in this spirit. Livestock policy has become a tool of modern farming, which has also been given a role in vocational training. Hungary was one of the first to include the teaching of animal husbandry policy at the upper level. This independent field of science was built on the “duality” of the state and farmers, striving to reconcile interests. This included the creation of laws, regulations, and decisions, as well as providing moral and financial support to the state. This essentially did not change in the period after 1945, especially in the field of agriculture, which initially broke the peasantry spiritually with the forcible abolition of property relations. After many difficulties, the so-called Hungarian model was born, which successfully steered the country’s agriculture, and for almost two decades Hungary has been at the forefront of the world. The Hungarian founder and scientist of animal husbandry policy was Sándor Konkoly-Thege, whose career mostly fell in the 20th century. In our compilation, we review some chapters of animal husbandry policy, from compromise to regime change. [translated by Péter Módis]

Béla Surányi

